

CICERO

DOSTLUK ÜZERİNE
(LATİNCE - TÜRKÇE)

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN: C. CENGİZ ÇEVİK

Cicero (MÖ 106 - MÖ 43): Romalı büyük devlet adamı, hatip ve düşünür. Gençliğinde felsefe ve hukuk eğitimi aldı. Hitabet sanatındaki ustalığıyla consul'lüğe dek yükseldi. Roma'yı birey, geleneksel toplum düzeni ve devlet üçgeninde ele alan konuşmaları, felsefi ve teknik eserleriyle her çağın insanını etkilemeyi başardı.

Cicero, Platon'tan esinlenerek diyalog biçiminde yazdığı Dostluk Üzerine'de, Quintus Mucius Scaevola, Gaius Fannius ve bu ikisinin kayınpederi Gaius Laelius'u konuşturur. Başkonuşmacı Gaius Laelius, Scipio ile dostluğundan söz eder ve dostluğun mahiyeti, nasıl insanlara bahşedildiği, faydaları, sınırları hakkında bilgece yanıtlar ve öğütler verir.

C. Cengiz Çevik (1983): İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu.

Antik Roma'nın klasik Latincesi, Roma kültürü ve tarihi konularında çalışmalarını sürdürüyor. Ortaçağ ve Yeniçağ felsefecilerinden fragmanlar çeviriyor.

Horatius, Seneca, Copernicus, Sextus Empiricus, Martin Luther ve Francis Bacon'ın eserlerini çevirdi. Cicero'nun Yükümlülükler Üzerine, Yasalar Üzerine ve Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine isimli eserlerini de Türkçeye kazandırdı. Cicero çevirileri Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde yayımlandı.

Genel Yayın: 4152

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyuluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLÎ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

CICERO
DOSTLUK ÜZERİNE

ÖZGÜN ADI
LAELIUS, DE AMICITIA

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN
C. CENGİZ ÇEVİK

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2018
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MUSTAFA AYDIN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

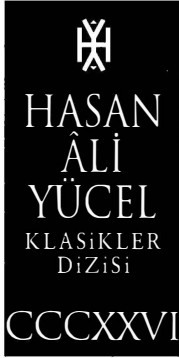
I. BASIM, MART 2018, İSTANBUL
IV. BASIM, OCAK 2020, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-410-2 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
ALFABE BASIN YAYIN SAN. TİCARET LTD. ŞTİ
İKİTELLİ OSGB MAH. HÜRRİYET BULVARI ENKOOP SANAYİ SİTESİ
ENKOOP I. SOKAK NO:1 KAT:-I BAŞAKŞEHİR/İSTANBUL
Tel: (0212) 485 21 25-(0212) 485 21 26
Sertifika No: 46012

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

CICERO

LAELIUS VEYA
DOSTLUK ÜZERİNE
(LATİNCE-TÜRKÇE)

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN:
C. CENGİZ ÇEVİK

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

Sunuş

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43)

Cicero MÖ 106 yılının Ocak ayında, Roma'nın 100 km Güneydoğusunda bulunan Arpinum kasabasında doğdu. Cicero'nun gençliğinde Roma'da kültürlü olmak, anadil olan Latince yanında Yunancayı da bilmek demektir. Dolayısıyla Cicero da, çoğu çağdaşı gibi, genç yaşta Yunan filozof ve tarihçilerinin düşüncelerini içeren metinlerle karşılaştı ve onlar üzerinde çalıştı. Yunan düşüncesi yanında Quintus Marcus Scaevola'nın gözetiminde Roma Hukuku eğitimi aldı.

Devlete hizmet etmek istediği için henüz on altı yaşındayken Gnaeus Pompeius Strabo ve Lucius Cornelius Sulla'nın altında askerî göreve başladıysa da buna iki sene katlanabildi, zira gençken de arzuladığı şey entelektüel çalışmalar ve devlete bilek değil, kafa gücüyle hizmet etmektir. MÖ 83-81 arasında avukatlık mesleğine adım attı, çok geçmeden MÖ 80 yılında Sextus Roscius'un savunmasını üstlenip davayı kazanınca hayatını tehlikeye attı, zira mahkemede suçladığı kişi dönemin diktatörü olan Sulla'nın gözdesiydi. Cicero Sulla'nın olası hışmından kendini korumak için, MÖ 79 yılında sırasıyla Atina'ya, Küçük Asya'ya ve Rodos'a gitti. Cicero özellikle de dönemin kültür başkenti olan Atina'da saygın düşünce adamlarıyla tanışıp felsefe ve retorik alanında kendisini eğitti.

Cicero MÖ 75 yılında Batı Sicilya’da *quaestor* oldu. Burada görev hayatı başarılı olduğu için, Sicilyalılar memnun olmadıkları Sicilya Valisi Gaius Verres’e karşı mahkemede avukatlık yapmasını istedi. Cicero’nun bu davadaki başarısı hem hukuk hem de devlet adamlığı kariyerinin parlamasına neden oldu. Roma’ya döndü ve orada da art arda davalar kazanınca Roma’nın en etkin hatiplerinden biri oldu. Hitabet Roma’daki en önemli sanatlardan biriydi, insanlar hitabet gücüne bağlı olarak kariyerlerini belirliyordu. Cicero ne Roma’nın kurucu ailelerinden (patricii) birine mensuptu ne de çoğunluğu oluşturan halkın (plebs) içinden biriydi, onun siyasette parlamasını sağlayan sahip olduğu hitabet gücüydü. Bu yeteneği sayesinde, yukarıda da söylediğimiz gibi, MÖ 75’te *quaestor*, MÖ 69’da *aedilis* ve MÖ 66’da *praetor* olmuştu. Siyasi kariyerinin doruk noktası ise MÖ 63’te *consul* seçilmesidir.

Consul’lüğü sırasında en önemli başarısı, kimi silahlı dış güçlerin de desteğini alıp Roma devletinin mevcut aristokratik yapısına karşı darbe hazırlığında olan Lucius Sergius Catilina’nın bu planını önceden haber alarak bu girişimi bastırmasıydı. Cicero *Senatus Consultum de Re Publica Defendenda* [Devletin Savunulması Adına Senatus Kararı] çıkararak dört etkili konuşma yaptı ve Catilina ile destekçilerini etkisiz hale getirdi.

Senatus ve halk önünde sergilediği üstün hitabeti ile devleti büyük bir yıkımdan kurtaran Cicero *pater patriae*, yani “vatanın babası” unvanını kazandı. Cicero’nun mevcut devleti isyana karşı koruma çabası, zaman içinde, halkçı Catilina’nın yasını süren halka rağmen devletin rejimini de korumaya dönüştü: Nitekim, Catilina’nın başlattığı ama eyleme döküp tamamlayamadığı halk hareketi içten içe devletin temellerini sarsıyordu. Sarsılan sadece devlet değil, aynı zamanda Cicero’nun kariyeriydi: MÖ 58 yılında *plebs tribunus*’u olan Publius Clodius Pulcher *Lex Clodia*

de capite civis Romani [Roma Vatandaşının İdamı Üzerine Clodius Yasası] olarak bilinen bir yasaı teklif etti, buna göre bir Roma vatandaşını yasal mahkemede yargılamadan idam ettiren kişiler sürgün cezası alacaktı. Cicero hedefteydi, zira dört yıl önce Catilina tertibine katılan bazı üyeleri yasal mahkemede yargılamadan idam ettirmişti. Cicero yasanın kabul edilmemesi için *senator*'ların, *consul*'lerin ve özellikle de Pompeius'un desteğini aradıysa da istediğini bulamadı ve sürgüne gitti. Bu arada Roma, uzunca bir süredir alışkın olduğu gibi, yine siyasi çekişmelerin esiriydi.

Halk mevcut rejimi siyasi ve askerî başarısızlıkların sorumlusu olarak görüyor, dolayısıyla mevcut rejime, yani cumhuriyete taban tabana zıt olan tek adam rejimini, yoksulluk başta olmak üzere her türlü sıkıntıdan kurtuluşun adresi olarak değerlendiriyordu. (Sürgüne gitmeden önce Cicero da bu durumu görmüştü, hatta *consul*'lüğünün son günü bu konuda yaptığı konuşma halk tarafından engellenince kendisi ve mevcut devlet geleneği için acı gerçekle yüzleşmişti.) Dönemin ruhunu iyi okuyan kişilerden olan Pompeius çıktığı seferden zaferle dönünce, Romalıları ayağa kaldırdıysa da, anayasaya bağlı kaldı ve bir hükümet darbesi gerçekleştirmede, sadece *Senatus*'un güçlü kişileri arasında yer almakla yetindi. Ancak devamında halk nezdindeki popülerliğinin aksine, *Senatus*'ta pasif kaldı, kazandığı zaferler sonrası askerlerine toprak dağıtacağı yönündeki sözünü bile, *Senatus* izin vermediği için, yerine getiremedi. Zamanın ruhu, MÖ 60'ların Roma'sında halkın beğenisi ve beklentileri ile, *Senatus*'un beğenisi ve beklentileri arasında bir çatışma doğurdu: Halkın manevi duygularını okşayan askerî zaferlerin büyüüne onların bir getirisi olan ganimet paylaşımına dayalı maddi kazanç beklentisi eklenince, halkın beğenisini kazanan üç asker, yani Pompeius, Crassus ve Julius Caesar, MÖ 60 yılında ilk *triumviri*'yi [üç adam yönetimi] kurdu. Halkın iradesini

yerine getirme adı altında bir dizi uygulamaya girişen bu üçlü aslında cumhuriyetin aristokratik dinamiklerini baltalıyor, böylece monarşiye uygun bir ortam hazırlıyordu. Julius Caesar tüm Gallia'yı Roma eyaleti yapınca, birden, bu üçlünün halk nezdindeki en popüler kişisi oldu, eski ihtirasları kabaran Pompeius, ayak oyunları ile *Senatus*'u arkasına aldı ve nispeten silik bir karakter olan Crassus'un da kenara çekilmesiyle, bu üçlü yönetim birden birbiriyle çekişen ikibashlı bir yapıya dönüştü. Cumhuriyetçi *Senatus* Caesar'a oranla Pompeius'u kötünün iyisi olarak görüyordu, dolayısıyla onu Cicero gibi cumhuriyetin yılmaz bekçilerinden olan Cato'nun da teklifiyle, "yardımcısız *consul*" seçti, buna yumuşatılmış bir *dictator*'luk denebilir.

Caesar karşıtı olan *consul*'ler yurdu savunsun diye Pompeius'u İtalya'daki tüm birliklerin başına atadı, Caesar da kendisine sığınmış olan halk tabakasını bahane ederek, halkın haklarını savunma gerekçesiyle Pompeius'un üzerine yürüdü. Asıl amacı ise İtalya ve Roma'yı ele geçirerek, halkın beğenisini kazandığı ve beklediği tek adam, yani kurtarıcı olmaktı.

Pompeius ve arkasındaki *senator*'lar halktan destek bulamayınca Roma'yı terk ettiler, Caesar halkın da desteğiyle savaşımadan Roma'ya girdi ve iki ay içinde bütün İtalya'yı ele geçirdi. MÖ 49 yılında artık Roma'nın hâkimiydi. Caesar sırasıyla Sicilya, Sardinia ve İspanya'ya egemen oldu. Pompeius ise Yunanistan'da büyük bir ordu oluşturabildi. İki liderin komutasındaki ordular Thessalia'da bulunan Pharsalus kasabasında çarpıştı ve Pompeius ağır bir yenilgi alarak kaçtı; bu, iç savaşın sonuçlandığını gösteriyordu, kazanan Caesar'dı. Ancak onun da egemenliği çok sürmedi, MÖ 44 yılının 15 Mart'ında *Senatus*'ta cumhuriyetçilerin tertibiyle öldürüldü.

Sürgün cezasına çarptırılarak devlet yönetiminden uzaklaştırılan Cicero, MÖ 58 yılının 23 Mayıs'ında, manen çökmüş bir halde Yunanistan'daki Thessalonica'ya vardı,

yaklaşık bir sene sonra, *Senatus* kararıyla sürgünden geri çağrıldı, MÖ 57 yılının 5 Ağustos’unda İtalya’ya döndü. Yeniden siyasete atılmak istediye de, siyasi açıdan Caesar’a karşı olması, onu devletin üst kademelerinden uzak tuttu, sadece MÖ 51’in Mayıs’ından MÖ 50’nin Kasım’ına kadar Cilicia’da *proconsul*’lük görevini üstlendi. Cicero, Pompeius ile Caesar arasındaki iç savaşta, *Senatus* gibi, Pompeius’un tarafını tuttuğu izlenimini veriyordu. Ancak Atticus’a yazdığı kimi mektuplardan da anladığımız üzere, Roma’nın esenliği için her iki güç odağına da tavsiyelerde bulunmuş ve iç savaşın sonlanmasını istemiştir. Bu hususta Cicero kendisini, güncel politik gelişmelerden uzak tutan filozof Platon’la özdeşleştirmiştir ve iç savaş yaşanırken politikadan uzak kaldığı için duyduğu pişmanlıktan, devletine felsefeyle uğraşmak ve tavsiyede bulunmak suretiyle hizmet ettiği düşüncesiyle kurtulmak istemiştir.

Caesar MÖ 49 yılında İtalya’yı ele geçirince Cicero Roma’dan kaçtı ve daha sonra Pompeius’un karargâhının bulunduğu Illyria’ya geçti. MÖ 48 yılında Pompeius’un ordusuyla birlikte Pharsalus’a gelen Cicero, burada Pompeius’un yenilgisine şahit oldu ve Roma’ya geri döndü. İlginç bir şekilde, Caesar Cicero’yu affetti, Cicero bu davranışı Caesar’ın mevcut cumhuriyet rejimini diri tutacağı şeklinde yorumladıysa da, çok geçmeden yanıldığını anladı. Cicero Caesar’ı öldüren cumhuriyetçi tertibe doğrudan katılmadı ancak bu eylemi devletin ve rejimin iyiliği için haklı gördü, *De Officiis*’in [Yükümlülükler Üzerine] farklı yerlerinde savunduğu gibi, onun için devletin iyiliği her yasanın ve yükümlülüğün üzerindeydi, gerekirse tiran da öldürülebilirdi. Örneğin 2.23’te şöyle der:

“Birçok kişinin öfkesine asla karşı konulamaz. Sadece ordularla baskı altına alınmış olan devletin katlandığı ve öldükten sonra kendisine daha fazla itaat ettiği o tiranın ölümü, ondaki öfkenin onu ne kadar büyük bir

yıkıma sürüklediğini göstermez, diğer tiranların da sonu benzer olmuş, neredeyse hiçbir tiran böyle bir son dan kaçamamıştır.”¹

Cicero bu yaklaşımını Caesar’ın ardından da sürdürdü, zira Caesar’ın öcünü alacağına dair halkın önünde yemin eden Marcus Antonius da tek adamlık hayalleri kurup, bu uğurda Caesar’ın yeğeni Octavianus’la mücadeleye girişince, Cicero’nun devleti ve rejimi savunan tavrı değişmedi. MÖ 43 yılında Marcus Antonius, Octavianus ve Lepidus ikinci *triumviri*’yi kurdu, Cicero’nun gözünde sanki Antonius Caesar’ın, Octavianus ise Pompeius’un rolünü üstlenmiş gibiydi, dolayısıyla Cicero MÖ 44-43 yıllarında, Marcus Antonius’u kötüleyen *Philippicae* konuşmalarını yaptı, Octavianus’u övdü, onun üvey babası Caesar’la aynı hataya düşmeyeceğini düşünüyor ancak yanılıyordu. Antonius ile Octavianus’un başını çektiği ikinci *triumviri*’nin ilk icratı düşmanlarını ve olası rakiplerini fişlemek oldu, Cicero ve kendisi gibi düşünen cumhuriyet yanlıları isimlerini kara listede gördü. Cicero desteklediği Octavianus’un ihanetine uğradı, gördüğü onca şeyden sonra bu ihanete şaşırمامış olmalı. MÖ 43 yılının 7 Aralık’ında Formiae’deki evinde yakalandı ve kellesini görevli askerin kılıcına teslim etti.

Eserleri Üzerine

Marcus Tullius Cicero sadece örnek yaşamıyla bile düşünce dünyası üzerinde büyük bir etki bırakmıştır, bununla birlikte her çağdan farklı düşünce adamları onun Roma’yı birey, geleneksel toplum düzeni ve devlet üçgeninde ele alan eserlerini tekrar tekrar okumuş, her okumada onun zamanın ötesine ve her çağın insanına seslenen tespitlerini ciddiye almıştır.

1 Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.79

Cicero'nun eserleri yaşamıyla paraleldir. Şiirle başlayan yazın hayatı, suyun zaman içinde yolunu bulması gibi, onun asıl yeteneği olan düzyazıya geçmesiyle değişmiştir. Avukatlık mesleği gereği yaptığı savunma ve suçlama konuşmaları Cicero külliyyatının ilk dönem eserlerini oluşturur, zaman içinde bunlara teknik eserler de eklenir: Genel olarak kabul edildiği üzere, MÖ 84 tarihli, hatipler için elkitabı hüviyetindeki, dört kitaptan oluşan ancak günümüze ancak iki kitabı ulaşan *De Inventione* adlı eser Cicero'nun ilk düzyazı eseri idi. Bununla birlikte, Cicero ilk konuşmasını MÖ 81 yılında Quinctius isminde birini savunmak için yaptı (*Pro Quinctio*). Bunu, bir sene sonra, isminin geniş kitlelerce duyulmasını sağlayan Sextus Roscius savunması izledi (*Pro Roscio*). On sene kadar sonra, MÖ 70 yılında Gaius Verres'in savcı seçimiyle ilgili olarak Quintus Caecilius'a (*Divinatio in Caecilium*) ve dostu Hortensius'un savunduğu Verres'e (*In Verrem*) suçlama konuşmaları yaptı. MÖ 69 yılında *Pro A. Caecina*, *Pro M. Fonteio* ve *Pro M. Tullio*; üç sene sonra, MÖ 66 yılında, *Pro Cluentio* ve *Pro Lege Manilia* konuşmalarını yaptı. MÖ 63 yılında, *consul*'ken, Catilina konuşmalarıyla (*In Catilinam*) tertip hazırlığını bastırdı, yine aynı yıl içinde *Contra Rullum*, *Pro Murena*, *Pro C. Rabirio Perduellionis* ve *De Lege Agraria* konuşmalarını yaptı. Bir yıl sonra, MÖ 62'de meşhur *Pro Archia* ve *Pro Sulla*, MÖ 59'da *Pro Flacco*, MÖ 57'de *De Domo Sua*, *Post Reditum ad Quirites* ve *Post Reditum ad Senatum*, MÖ 56'da *Pro Balbo*, *Pro Caelio*, *Pro Sestio*, *In Vatinius*, *De Haruspicum Responsis* ve *De Provinciis Consularibus* konuşmalarını yaptı.

MÖ 55'te Cicero biri konuşma biçiminde, biri de teknik olmak üzere iki eser kaleme aldı: Hatiplik sanatını/mesleğini incelediği *De Oratore* eseri ve *In Pisonem* konuşması. MÖ 54'te *Pro Plancio* ve *Pro C. Rabirio Postumo*, MÖ 52'de ise *Pro Milone* konuşmalarını yaptı, aynı sene içinde

hatiplerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili *De Optimo Genere Oratorum* ve Roma'daki yasaları incelediği (ölümünden sonra yayımlanan) *De Legibus* adında iki teknik eser kaleme aldı. Bir sene sonra, MÖ 51'de, Roma devletini ele aldığı *De Re Publica* adlı eserini yazdı. Devlet yaşamından iyice uzaklaştığı dönemde, MÖ 46 yılında *Brutus*, *De Optimo Genere Oratorum*, *Orator* ve *Paradoxa Stoicorum* adındaki hitabet ve felsefe konulu teknik eserlerini yayımladı, bununla birlikte, aynı yıl içinde, *Pro Ligario* ve *Pro Marcello* savunmalarını yaptı. Kızı Tullia'nın öldüğü MÖ 45 Cicero için hüznün yılı oldu ve teselli bulmak ümidiyle kendisini felsefeye verdi: *Academica*, *De Finibus Bonorum et Malorum*, *Disputationes Tusculanae*, *De Natura Deorum* bu yılın eserleridir. Cicero aynı yıl içinde son savunması olan *Pro Rege Deiotaro* konuşmasını da yaptı. MÖ 44 Cicero'nun, deneyimini birey, toplum ve devlet üçgeninde kalemine döktüğü son yıl oldu: *Topica*, *De Senectute*, *De Amicitia*, *De Divinatione*, *De Fato* ve *De Officiis* bu yılın eserleridir. MÖ 43'te, öldürülmeden önce *Philippicae* konuşmalarını yaptı.

Laelius, De Amicitia veya Dostluk Üzerine

Hangi ayda yazıldığı Cicero tarafından kesin olarak belirtilmese de, *Laelius veya Dostluk Üzerine* anlatım tarzıyla benzerlik gösterdiği *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine*'den² sonra, aynı yıl içinde yazılmıştır. Bununla birlikte Cicero'nun sonraki metinlerine göz attığımızda bu eserin en azından hangi dönem aralığında yazıldığını öğreniriz. Cicero'nun *De Natura Deorum* [Tanrıların Doğası Üzerine] adlı eserine (45, Ağustos) ek olarak yazdığı *De Divinatione* [Kehanet Üzerine] adlı eserinin büyük bir bölümünü Caesar'ın öldürülmesinden

2 Bkz. *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, xii.

(44, 15 Mart) önce tamamlamış, ancak o olaydan sonra eseri yayımlayabilmiştir. Cicero *De Divinatione*'de (2.3) daha önceki eserlerinden bahsederken burada çevirisini sunduğumuz eserin adını anmaz. Dolayısıyla bu eserin yazılma tarihi Caesar'ın öldürüldüğü tarihten önce olamaz ya da en azından Cicero yazmaya başlamışsa da aynı tarihten önce bu eserin den bahsetme gereğini duymamıştır. Buna karşılık aynı yılın kasım ayında yazmış olduğu *Yükümlülükler Üzerine*'nin (*De Officiis*) bir yerinde (2.9.31) “Laelius başlığını taşıyan başka bir kitabım...” diyerek bu eserinden bahseder. Ayrıca yine 44 yılının 11 Kasım'ında Atticus'a yazmış olduğu bir mektupta (424 = 16.13a.2) aynı zamanda bu eserin konuşmacıları arasında yer alan “Marcus'un oğlu C. Fannius'un kimin *consul*'lüğü sırasında *tribunus* olduğunu” (quibus consulibus C. Fannius M. f. tribunus pl. fuerit) sorar, bu da en azından Kasım ayına gelindiğinde Cicero'nun bu eseri yazmaya veya düzeltmeye devam ettiğini gösteriyor olabilir.³

İçerik olarak baktığımızda, *Laelius veya Dostluk Üzerine* başlıklı bu eser Platon'un diyalogları örnek alınarak yazılmıştır. Cicero 129 tarihli bu kurgusal diyalogda konuşmacı olarak bulunmaz, ancak metnin başında (1-5) bir *Giriş* bulunmaktadır ve bu yazının bir yerindeki (2) “hatırlıyorsun Atticus” (meministi... Attice) ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Cicero dostu olan Titus Pomponius Atticus'a seslenmekte ve metni ona adamaktadır.

Publius Cornelius Scipio Aemilianus Minor Africanus ya da kısaca Genç Scipio'nun (185/184-129) şüpheli ölümünden birkaç gün sonra gerçekleşen bu diyalogdaki tüm konuşmacılar Cicero'dan önce yaşamış olan, onun her daim saygıyla andığı Romalı komutan ve devlet adamlarıdır.

3 Eserin yazılma tarihiyle ilgili olarak bkz. Cicero, *On Old Age - On Friendship - On Divination*, Çev. W. A. Falconer, Loeb Classical Library 154 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923), 103; Cicero, *Laelius: On Friendship and the Dream of Scipio*, Çev. J. G. F. Powell (Warminster, 1990), 5-6.

Bu konuşmacılardan biri Quintus Mucius Scaevola'dır. 157'de *augur* olan ve bu unvanla da anılan Scaevola 121'de *praetor* ve Anadolu'da vali olduktan sonra 117'de *consul* seçildi. Gaius Laelius'un kızı Laelia'yla evlendi. Diyalogdaki konuşmacılardan bir diğeri Marcus'un oğlu Gaius Fannius'tur, 142'de *tribunus plebis* olan ve Gaius Laelius'un küçük kızıyla evlenen Fannius aynı zamanda bir Roma tarihi yazmıştır. Sallustius'un hatasız bulduğu için övdüğü bu eser, Cicero tarafından dili kaba olduğu için eleştirilmiştir. Eserin baş konuşmacısı ise yukarıda kısaca değindiğimiz iki konuşmacının da kaynatası olan Gaius Laelius'tur (189/190-129'dan sonra).

Gaius Laelius'un aynı adı taşıyan babası (235-160), Genç Scipio'nun dedesi olan ve Yaşlı Scipio olarak bilinen Publius Cornelius Scipio Africanus Maior'un (236-183) yakın dostuydu, örneğin onunla birlikte İkinci Kartaca Savaşı'nda (218-201) bulunmuş ve İspanya seferine katılmıştı (210-206). Çevirisini sunduğumuz eserin baş konuşmacısı olan, oğlu Laelius ise 145'te *praetor* ve 140'ta *consul* seçilmiş önemli bir devlet adamıydı, ancak Latin edebiyatında ve tarihinde daha çok Genç Scipio'nun yakın dostu ve merkezinde yer aldığı entelektüel çevrenin (Scipio Çevresi) önemli düşünürlerinden biri olarak tanınmıştır. Yaşadığı dönemin en önemli hatiplerinden biri sayılan Laelius, Cicero'ya göre, "hem bilge hem de [Genç Scipio'yla kurduğu] dostluğun şanı bakımından üstün bir şahsiyet"ti.⁴ Onun dostlukla ilgili bu eserin baş konuşmacısı olmasının nedeni bu iki niteliği olabilir. Bu varsayıma göre Laelius sadece pratikte iyi bir dost değildi, aynı zamanda teoride dostluğu özellikle de ahlâki doğruluk temeline yerleştirerek değerlendirebilecek bir düşünürdü. Nitekim Stoacı Diogenes'in öğrencisi olmuş, daha sonra Genç Scipio'yla dostluğu sırasında onun çevresindeki Stoacı Panaetius'un rehberliğinde felsefe eğitimini

4 (5) *Laelius et sapiens, ... et amicitiae gloria excellens.*

sürdürmüş ve muhtemelen onunla dostluk çerçevesinde birçok konuyu konuşma imkânını bulmuştu. Bu yüzden aşağıda özetlediğimiz, Cicero'nun bu eserde kendisine atfettiği fikirler üzerinde Stoacı ahlak anlayışının etkisi görülmektedir.

Bu eserde Laelius'un ağzından savunulan fikirler şöyle özetlenebilir: İnsan için yaşam sadece yeryüzündeki bedenle sınırlı değildir. İyi, onurlu ve şanlı bir yaşam süren kişilerin ölümü başta üzüntü verir, ancak bu tür kişilerin bedenlen ölünce ruhen tanrıların yanına gideceği düşünülürse, geride kalanların üzülmesine gerek yoktur. Laelius'un, Scipio'nun ölümüne katlanma gerekçesinin bu olduğu görülür. İnsan ruhu gibi, dostluk da ölümsüzdür, iyi ve gerçek dostluklar çağlar boyunca hatırlanır ve örnek alınır. Sadece iyi insanlar arasında dostluk kurulabilir, zira o ihtiyaçtan doğmaz, bizzat doğanın bahşettiği bir ilişki türüdür. Bu yüzden dostluğu mümkün kılan ve sürmesini sağlayan sadakat, dürüstlük, doğruluk ve cömertlik gibi temel nitelikler sadece doğayı kendisine örnek alan iyi insanlarda bulunur. Bu açıdan bakıldığında dostluk, tümüyle Stoacı bir duyula, doğal ve ahlâki bir birlikteliktir, gücünü de buradan alır. Dahası, dostluk birçok açıdan insanların yararınadır, onun sunduğu yararlar yaşamı anlamlı ve katlanılabilir kılar. Dostluğu korumamız gerekir, bunun için dostlarımızı, katlanamayacakları veya istemeyecekleri hiçbir şeye zorlamamalıyız, bununla birlikte yeri geldiğinde dostlarımızın dertlerine ortak olmalı ve bundan yüksünmemeliyiz.

Çeviri Yöntemi Üzerine

Laelius veya Dostluk Üzerine'yi çevirirken temel aldığımız Latince metnin künyesi şudur: *M. Tulli Ciceronis De Re Publica, De Legibus, Cato Maior De Senectute, Laelius De Amicitia*. Ed. J. G. F. Powell (Oxford: Oxford University Press, 2006), 319-365. Çeviri karşılaştırmasında, Su-

nuş, dipnotlar ve *Kişiler ve Terimler Sözlüğü/Dizini*'nde başvurduğumuz çalışmalar *Kaynakça*'da yer almaktadır. Türkçede benimsenmiş kullanımlar hariç, duyusu bozmamak ve diğer çevirilerle bir ölçü tutturmak için Yunanca ve Latince bütün özel isimlerin metindeki halini tercih ettik. C., Q., Tib. gibi isim kısaltmalarında temel aldığımız Latince metne sadık kaldık.

C. Cengiz Çevik, 2018

LAELIUS, DE AMICITIA
DOSTLUK ÜZERİNE

[1] Quintus Mucius augur multa narrare de Gaio Laelio socero suo memoriter et iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam sumpta virili toga, ut quoad possem et liceret, a senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriae mandabam, fierique studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis et ingenio et iustitia praestantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias; nunc redeo ad augurem.

[2] Cum saepe multa, tum memini domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, cum et ego essem una et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meministi enim profecto, Attice, et eo magis quod Publio Sulpicio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Quinto Pompeio qui tum erat consul dissideret, quocum coniunctissime et amantissime vixerat, quanta esset hominum vel admiratio vel querela.

[3] Itaque tum Scaevola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laeli de amicitia, habitum ab illo secum et cum altero genero Gaio Fannio Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Eius disputationis sententias memoriae mandavi, quas hoc libro exposui arbitrato meo; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne 'inquam' et 'inquit' saepius interponeretur, atque ut tamquam a praesentibus coram haberi sermo videretur.

[1] *Augur* Quintus Mucius tatlı bir dille kayınpederi Gaius Laelius'la ilgili ezberden birçok şey anlatırdı ve her konuşmasında onu “bilge” olarak anmakta tereddüt etmezdi. *Toga virilis*'imi giydikten sonra babam tarafından Scaevola'ya takdim edilmiştim,¹ becerebildiğim ve o buna izin verdiği sürece muhterem babamın yanından asla ayrılmamak için bu takdimden istifade etmiştim. Kendisinin bilgece tartışmaya açtığı birçok düşünceyi, özlü ve yararlı birçok deyişi belleğime kazıyor, onun bilgeliğinden faydalanmaya çalışıyor ve daha da bilgili biri oluyordum. Onun ölümüyle, zekâsı ve adaleti bakımından devletimizin en seçkin şahsiyeti olduğunu söyleme cesaretini gösterdiğim *Pontifex* Scaevola'ya gittim, ancak kendisinden başka bir yerde söz ederim, şimdi tekrar *Augur*'a dönüyorum.

[2] Aklıma sık sık gelen birçok anısı vardır, ancak biri öne çıkıyor: Benimle birlikte birkaç dostunun da bulunduğu bir ortamda, her zaman yaptığı gibi, yarım daire şeklindeki bölmede otururken, neredeyse herkesin diline düşmüş bir konuyu açtığını hatırlıyorum. Kuşkusuz, sen de hatırlıyorsun Atticus, Publius Sulpicius'un çevresinde daha sık bulunduğu için, daha iyi hatırlarsın. Sulpicius'un *tribunus plebis* olduğu dönemde, önceleri çok sevdiği ve birlikte içli dışlı bir yaşam sürdüğü, dönemin *consul*'ü Quintus Pompeius'tan öldüresiye bir nefretle ayrılınca, halk nasıl da şaşırılmış ve yakınmıştı!²

[3] Scaevola o gün, bu olaydan bahsedip Laelius'un Africanus'un ölümünden birkaç gün sonra, kendisine ve diğer damadı olan Marcus oğlu Gaius Fannius'a yaptığı, dostluk üzerine konuşmasını bize aktardı. Onun tartışmaya açtığı düşünceleri belleğime kazıdım ve bu kitabımda uygun gördüğüm şekilde anlattım. Açıklamalar “dedim” ve “dedi” gibi kelimelerle sıkça bölünmesin ve konuşma önünüzde yapılmış gibi görünsün diye, kişileri konuşmacı yaptım.

[4] Cum enim saepe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione tum nostra familiaritate visa est; itaque feci non invitus, ut prodessem multis rogatu tuo. Sed ut in Catone Maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona quae de illa aetate loqueretur quam eius qui et diutissime senex fuerit, et in ipsa senectute praeter ceteros floruisset; sic cum accepissemus a patribus maxime memorabilem Gai Laeli et Publi Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Laeli persona visa est quae de amicitia ea ipsa dissereret quae disputata ab eo meminisset Scaevola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum auctoritate et eorum illustrium, plus nescioquo pacto videtur habere gravitatis; itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem.

[5] Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus scripsi de amicitia; tum est Cato locutus quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior; nunc Laelius et sapiens (sic enim est habitus) et amicitiae gloria excellens de amicitia loquetur. Tu velim a me animum parumper avertas, Laelium loqui ipsum putes. Gaius Fannius et Quintus Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur, respondet Laelius, cuius tota disputatio est de amicitia; quam legens te ipse cognosces.

[4] Dostluk üzerine bir şey yazmam için beni sıkça sıkıştırdığından ve bu bana hem herkesin bilmesi gereken hem de aramızdaki yakınlığa yakışan bir konu olarak görüldüğünden, sonunda senin ricana uygun olarak birçok kişiye yararlı olabilmek adına zevkle bu kitabı yazdım. Ancak yaşlılık üzerine senin için yazdığım *Yaşlı Cato*'da,³ yaşlı Cato'yu konuşmacı yaptığım gibi (zira insan ömrünün bu dönemiyle ilgili konuşmaya, yaşlılığı uzun sürmüş ve yaşlılığında diğer insanlardan daha yararlı işler yapmış Cato'dan daha uygun başkabir figür yoktu), Scaevola'nın ele aldığını hatırladığım dostluk konusuyla ilgili açıklama yapmaya en uygun figürün Laelius olduğunu düşündüm, zira atalarımızın yakınlıklarından en meşhuru Gaius Laelius ile Publius Scipio'nun yakınlığıydı. Nedenini bilmiyorum ama eski ve ünlü insanların otoritesine dayanan bu tür konuşmaların daha saygın olduğu düşünülür. Bu yüzden ben bile kendi kitabımı okurken öyle etkileniyordum ki, sanki konuşan ben değildim de Cato'ydu.

[5] O kitapta yaşlı bir adam sıfatıyla başka bir yaşlı adam için, yaşlılık üzerine yazdım, bu kitapta ise dost canlısı biri sıfatıyla dostum için, dostluk üzerine yazdım. O zaman konuşmacı, yaşadığı dönemde herkesten daha yaşlı ve daha bilge olan Cato'ydu, şimdiyse hem bilgeliği hem de dostluğuyla nam salmış, üstün bir şahsiyet olan Laelius dostluk üzerine konuşacak. Senden bir süreliğine benim değil, Laelius'un konuştuğunu düşünmeni istiyorum. Africanus'un ölümünden sonra, Gaius Fannius ile Quintus Mucius kayınpederlerine gelir, konuşmayı onlar başlatır, Laelius cevap verir. Onun konuşmasının tamamı dostluk üzerinedir, okudukça kendin göreceksin.

[II 6] FANNIUS. Sunt ista, Laeli; nec enim melior vir fuit Africano quisquam nec clarior. Sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos: unum te sapientem et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni, scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem, sed uterque alio quodam modo: Acilius quia prudens esse in iure civili putabatur, Cato quia multarum rerum usum habebat. Multa eius et in senatu et in foro vel provisa prudenter vel acta constanter vel responsa acute ferebantur; propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis.

[7] Te autem alio quodam modo, non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Graecia neminem (nam qui Septem appellantur, eos qui ista subtilius quaerunt in numero sapientium non habent), Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum: hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quaerunt, credo ex hoc item Scaevola, quonam pacto mortem Africani feras; eoque magis, quod proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris commentandi causa, ut adsolet, venissemus, tu non adfuisti, qui diligentissime semper illum diem et illud munus solitus esses obire.

[8] SCAEVOLA. Quaerunt quidem, Gai Laeli, multi, ut est a Fannio dictum. Sed ego id respondeo quod animum adverti, te dolorem quem acceperis cum summi viri tum amicissimi morte, ferre moderate; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuae. Quod autem Nonis in collegio nostro non adfuisses, valetudinem respondeo causae, non maestitiam fuisse.

[II 6] FANNIUS: Dediklerin doğru Laelius. Gerçekten de, Africanus'tan daha iyi ve daha ünlü kimse yoktu. Ancak bütün gözlerin sana çevrildiğini bilmelisin. Seni “bilge” diye anıyorlar ve gerçekten öyle olduğunu düşünüyorlar. Son dönemde M. Cato'yu da böyle düşünmüşlerdi, atalarımız arasında L. Acilius'un da “bilge” diye anıldığını biliyoruz, ancak gerekçeleri farklıydı. Acilius, *ius civile* uzmanı olduğu düşünüldüğünden, Cato ise birçok konuda deneyim sahibi olduğundan ve sağduyulu öngörüler, tutarlı davranışları ve zekice yanıtları hem *Senatus*'ta hem de *Forum*'da dilden dile dolaştığından “bilge” diye anılıyordu, zaten bu nedenle yaşlılığında “Bilge”⁴ adını da taşıdı.

[7] Ancak seni avamdan ziyade eğitilmiş kişiler, diğerlerinden farklı bir şekilde, sadece karakterin ve davranış tarzından ötürü değil, çalışkanlığın ve eğitiminden ötürü de “bilge” olarak anıyor. Bugün Yunanistan'da bile böyle biri yok, birlikte andıkları o yedi kişi bile, dikkatle inceleyenler tarafından bilgeler arasında sayılmaz.⁵ Atina'da sadece bir kişiyi “bilge” olarak kabul ediyoruz, o da Apollon kehanetine göre “bilgelerin bilgesi” olarak görülür.⁶ İşte, sende de böyle bir bilgelik olduğunu düşünüyorlar, zira kendini, kendi kendine yeten biri olarak görüyor, değişiklikleri göz ardı ediyor ve beşerî unsurların erdemine nüfuz edemeyecek kadar güçsüz olduğunu düşünüyorsun. Bu yüzden yorumlama amacıyla, zamanında gelmeyi ve görevini yapmayı âdet edindiğin, geçtiğimiz *Nonae*'deki, *Augur* D. Brutus'un bahçesindeki buluşmaya gelmediğin için bana ve inanıyorum ki Scaevola'ya da, senin Africanus'un ölümüne nasıl katlandığını soruyorlar.

[8] SCAEVOLA: Gaius Laelius, Fannius'un da söylediği gibi, bunu sorup duruyorlar. Ancak ben de onlara, gördüğüm kadarıyla, senin acı çekmekle birlikte, yüce olduğu kadar can dostun da olan o kişinin ölümüne metanetle katlandığını söylüyorum. Böyle bir olaydan etkilenmemek mümkün değil, keza etkilenmemek senin insanlığına da sığmaz. Senin kederinden değil, sağlık sorunundan ötürü *Nonae*'deki toplantıda bulunmadığını söylüyorum.

LAELIUS. Recte tu quidem, Scaevola, et vere. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem, abduci incommodo meo debui, nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii.

[9] Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amice, sed ut mihi videris, non recte iudicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut si quisquam, ille Sapiens fuit. Quomodo, ut alia omittam, mortem fili tulit! Memineram Paulum, videram Galum; sed hi in pueris, Cato in perfecto et spectato viro.

[10] Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicavit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut iam cum utroque vestrum loquar) sic habetote.

[III] Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam viderint sapientes, sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus qualis, ut arbitror, nemo umquam erit; ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, et maxime illo solacio, quod eo errore careo quo amicorum decessu plerique angi solent. Nihil mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi non amicum, sed se ipsum amantis est.

LAELIUS: Doğru söylüyorsun Scaevola, gerçekten öyle. Kederli durumum, beni sağlıklı olduğum sürece yerine getirdiğim bu yükümlülükten alıkoymamalı. Sarsılmaz karakterli bir insanı yükümlülükten alıkoyabilecek herhangi bir durum olabileceğini düşünmüyorum.

[9] Sana gelince Fannius, bana kabul etmediğim ve istemediğim kadar çok değer atfedildiğinden bahsederek dostum olduğunu gösteriyorsun. Ancak bana kalırsa Cato'yla ilgili vardığın yargı doğru değil. İnanıyorum ki, “bilge” diye biri ya hiç yaşamadı ya da yaşadıysa, o bizzat Cato'nun kendisiydi. Her şey bir yana, onun oğlunun ölümüne nasıl katlandığını düşün! Paulus'u anımsıyorum, Gallus'u görmüştüm, ancak onların oğulları çocuk denecek yaştaydı, Cato'nun oğlu büyümüş ve seçkin bir adam olmuştu.

[10] Bu yüzden, dediğin gibi Apollon'un “bilgelerin bilgesi” olarak gördüğü o kişiyi⁷ Cato'dan üstün tutmamaya dikkat et, Cato'nun yaptıkları, öbürünün söyledikleri övülüyor. Bana gelince (ikinize de söylüyorum), şunu anlayın:

[III] Scipio'nun yokluğundan etkilenmediğimi söylersem (bilgeler⁸ doğrusunu yapıp yapmadığımı görecektir), kuşkusuz yalan söylemiş olurum. Böyle bir dostu yitirmek beni etkiledi, düşünceme göre, kimse onun gibi olmayacak. Geçmişte kimsenin onun gibi olmadığını kanıtlayabilirim. Ancak ilaca da ihtiyacım yok. Ben kendimi avutabiliyorum, en büyük tesellim, dostunu yitiren çoğu kişiye üzüntü veren o hataya düşmemiş olmamdır: Ben öldüğü için Scipio'nun başına bir kötülük geldiğini düşünmüyorum.⁹ Kaldı ki onun başına bir kötülük gelmiş olsa, benim de gelmiş demektir, oysa insanın kendi sıkıntılarından ötürü cidden endişeye kapılması, dostunu değil kendi kendisini sevdiğinin göstergesidir.

[11] Cum illo vero quis neget actum esse praeclare? Nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non adeptus est quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adulescens incredibili virtute superavit; qui consulatum petivit numquam, factus consul est bis, primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, rei publicae paene sero; qui duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modo praesentia verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis, de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? Nota sunt vobis; quam autem civitati carus fuerit, maerore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno antequam est mortuus mecum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem in qua etiam nunc erat Scipio.

[12] Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna vel gloria, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum celeritas abstulit. Quo de genere mortis difficile dictu est; quid homines suspicentur videtis; hoc vere tamen licet dicere, Publio Scipioni, ex multis diebus quos in vita celeberrimos laetissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, populo Romano, sociis et Latinis, pridie quam excessit e vita, ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur deos potius quam ad inferos pervenisse.

[11] Scipio'nun seçkin bir yazgısının olduğunu kim reddedebilir? Aklından hiç geçirmediği ölümsüzlüğe ulaşmayı amaçlamak dışında, amaçlaması caiz görülen hangi üstün hedefe ulaşmadı? Henüz çocukken vatandaşların en büyük umuduydu, sonra bir yetişkin olarak olağanüstü erdemiyle üstünlük sergiledi, *consul* olmayı hiç istemediği halde, iki kez, hem de ilkinde yaşını doldurmadan, ikincisinde ise kendisi için uygun, devlet için geç bir zamanda *consul* seçildi. Roma egemenliğinin en büyük düşmanına dönüşen iki kenti¹⁰ yıkarak sadece o dönemdeki değil, aynı zamanda gelecekteki savaşları da bitirdi. Zarif davranışlarından, annesine bağlılığından, kız kardeşlerine cömertliğinden,¹¹ yakınlarına iyiliğinden ve herkese dönük adaletinden niye bahsedeyim? Bunları biliyorsunuz. Devleti için ne kadar kıymetli biri olduğu cenazesindeki yastan da anlaşılabilir. O halde birkaç yıl fazla yaşamasının ne yararı olabilirdi? Cato'nun ölmeden önce benimle ve Scipio'yla yaptığı konuşmayı hatırlıyorum, yaşlılık bir yük olmasa da, Scipio o anki kuvvetini ve canlılığını zamanla kaybedecekti.

[12] Dolayısıyla öyle bir yaşamı, talihi ve şansı vardı ki, başka hiçbir şey eklenemezdi. Ani ölümü de ölüm hissini yok etti. Onun ölüm şeklinden bahsetmek zor, insanların kafasında ne tür şüpheler olduğunu görüyorsunuz.¹² Ancak şunu söylemek mümkün, Publius Scipio'nun çok keyifli ve çok mutlu geçirdiği birçok gün içinde en görkemlisi ölümünden önceki gündür, o gün akşamüzeri *Senatus* oturumunun kapanmasından sonra, *senator*'lar, Roma halkı ve Latin müttefikler tarafından evine getirildi. Böylece Scipio'nun bu yüce onur katından ölümler âlemine değil, gökteki tanrıların yanına gittiği görülebilir.

[IV 13] Neque enim assentior eis qui haec nuper disserere coeperunt, cum corporibus simul animos interire atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet: vel nostrorum maiorum qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum qui in hac terra fuerunt, Magnamque Graeciam (quae nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis et praeceptis suis erudiverunt; vel eius qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui non tum hoc tum illud, ut in plerisque, sed idem semper, animos hominum esse divinos, eisque cum ex corpore excessissent, reditum in caelum patere, optimoque et iustissimo cuique expeditissimum.

[14] Quod idem Scipioni videbatur; qui quidem quasi praesagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus et Manilius adessent et alii plures, tuque etiam, Scaevola, mecum venisses, triduum disseruit de re publica, cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum, quae se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tamquam e custodia vinclisque corporis, cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse quam Scipioni? Quocirca maerere hoc eius eventu vereor ne invidi magis quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum, nec ullus sensus maneat, ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso fit idem quasi natus non esset omnino; quem tamen esse natum et nos gaudemus, et haec civitas dum erit laetabitur.

[IV 13] Nitekim ben son dönemde ruhun da bedenle birlikte öldüğünü ve her şeyin ölümle yok olduğunu savunmaya başlayan kişilere¹³ katılmıyorum. Eskilerin otoritesi, hem ölümlere dinî ritüeller uygulayan atalarımızın (bu ritüellerin bir işe yaramadığını düşünselerdi, hiçbir şey yapmazlardı), hem bu topraklarda yaşayıp ilkeleri ve kurallarıyla, şimdilerde yıkıldığını kabul ettiğim ama bir zamanlar ünlü bir yer olan Büyük Yunanistan'ı geliştirmiş kişilerin,¹⁴ Apollon kehanetine göre “bilgelerin bilgisi” olduğuna hükmedilen ve kimileyin bir görüşü kimileyin de aksi bir görüşü savunsa da, her daim insan ruhunun tanrısal olduğunu, bedenden ayrıldığında göğün kendisine tümüyle açıldığını ve buna bağlı olarak erdemli ve adil bir ruhun bu geri dönüşünün kolay ve doğrudan olduğunu savunan o kişinin otoritesi, benim için daha önemli.

[14] Scipio'nun da aynı düşüncede olduğu görülüyordu, önceden hissetmiş gibi, ölümünden birkaç gün önce Philus, Manilius, başka birçok kişinin bulunduğu bir ortamda – Scaevola, sen de benimle birlikte gelmiştin– üç gün boyunca devlet üzerine konuşmuştu, konuşmasının sonu da neredeyse tümüyle ruhun ölümsüzlüğüyle ilgiliydi ve dile getirdiği görüşleri, dinlenmeye çekildiğinde rüyasında Africanus'tan duyduğunu söylemişti. Eğer anlattığı gibiyse, öldükten sonra en iyi insanların ruhu âdeta esaretten ve zincirlerinden kurtularak kolayca göğe yükseliyorsa, kimin ruhunun tanrıların katına Scipio'nun ruhundan daha kolay yükselebileceğini düşünebiliriz? Dolayısıyla, korkarım ki, onun ölümüne üzölmek bir dosttan ziyade kıskanç birine yakışır. Ancak ruh ile bedenin aynı anda öldüğü ve hiçbir duyunun kalmadığı fikri daha doğruysa, ölümdede nasıl iyi bir şey yoksa, kötü bir şey de yok demektir. Duyu yok olduğunda, insan hiç doğmamış gibi olur, oysa Scipio'nun doğmuş olmasından kıvanç duyuyoruz ve bu devlet de, var olduğu sürece, bundan mutluluk duyacaktır.

[15] Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est, mecum incommodius; quem fuerat aequius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostrae amicitiae sic fruor ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim; quocum mihi coniuncta cura de publica re et de privata fuit, quocum et domus fuit et militia communis, et id in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum studiorum sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore; idque eo mihi magis est cordi, quod ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum; quo in genere sperare videor Scipionis et Laeli amicitiam notam posteritati fore.

[16] FANNIUS. Istuc quidem, Laeli, ita necesse est. Sed quoniam amicitiae mentionem fecisti et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scaevolae, si quemadmodum soles de ceteris rebus quae ex te quaeruntur, sic de amicitia disputaris quid sentias, qualem existimes, quae praecepta des.

SCAEVOLA. Mihi vero erit gratum, atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevortit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

[V 17] LAELIUS. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam et praeclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum, aut quae est in me facultas? Doctorum est ista consuetudo eaque Graecorum, ut eis ponatur de quo disputent quamvis subito; magnum opus est egetque exercitatione non parva. Quamobrem quae disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis qui ista profitentur: ego vos hortari tantum possum ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tam naturae aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas.

[15] Dolayısıyla, yukarıda da söylediğim gibi, onun hayatında her şey yolunda gitti ama bense birçok talihsizlikle karşılaştım. Ondan önce doğduğuma göre, ondan önce ölmem daha adil olurdu. Ancak yine de dostluğumuzun anısından öyle mutluluk duyuyorum ki, Scipio'yla birlikte yaşadığım için kendimi mutlu yaşamış sayıyorum, kendisiyle hem kamusal hem de özel yaşamınızda ortak kaygılarımız oldu, hem sivil hayatta hem de askerlikte ortak bir yaşamınız oldu, dostluğumuza gücünü veren isteklerde, zevklerde ve düşüncelerde tam bir uyumu yakalamış olmamızdır. Az önce Fannius'un hatırlattığı, gerçek olmayan bilgelikle ilgili şöhetim, bana Scipio'yla dostluğumuzun anısının ebedî olacağına dair umudum kadar keyif vermiyor. Yüzlerce yıl boyunca sadece üç veya dört dost çiftten¹⁵ bahsedilmiş olması da beni heyecanlandırıyor, Scipio ile Laelius'un dostluğunun da gelecek kuşaklar tarafından böyle bir dostluk olarak görüleceği umudunu besliyorum.

[16] FANNIUS: Kesin öyle olacak Laelius. Madem dostluktan bahsettin ve şu an görev başında değiliz, sana sorulan diğer konularda yaptığın gibi, dostlukla ilgili ne düşündüğünü, sence nasıl olması gerektiğini ve hangi kuralları uygun gördüğünü anlatman, beni ve sanıyorum Scaevola'yı da mutlu edecektir.

SCAEVOLA: Elbette beni de mutlu edecek, ben de senden aynı şeyi isteyecektim ama Fannius önce davrandı. Dolayısıyla ikimizi de mutlu edeceksin.

[17] LAELIUS: Kuşkusuz, kendime güvensen, size zorluk çıkarmazdım, zira konu önemli, ayrıca Fannius'un da dediği gibi, şu an görev başında değiliz. Ancak ben kimim ve böyle bir yeteneğim var mı?¹⁶ Belirlenen bir konuda aniden konuşmaya başlamak Yunan üstatların âdetidir. Bu büyük bir iş olmakla birlikte çok alıştırma gerektirir. Dolayısıyla düşüncem o ki, dostlukla ilgili söylenmesi gerekenleri bu tür konuları iş edinmiş kişilere sorun. Ben sadece size, dostluğu bütün beşerî unsurlardan üstün tutmanız gerektiğini söyleyebilirim, zira hiçbir şey doğaya dostluktan daha uygun değildir, iyi ve kötü durumlara da onun kadar uyamaz.

[18] Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum resecō, ut illi qui haec subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quemquam esse virum bonum nisi sapientem. Sit ita sane; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea quae sunt in usu vitaeque communi, non ea quae finguntur aut optantur spectare debemus. Numquam ego dicam C. Fabricium, M'. Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiae nomen et invidiosum et obscurum: concedant ut viri boni fuerint. Ne id quidem facient; negabunt id nisi sapienti posse concedi.

[19] Agamus igitur pingui, ut aiunt, Minerva: qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides integritas aequitas liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas libido audacia, sintque magna constantia, ut ei fuerunt modo quos nominavi, hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, quia sequantur quantum homines possunt naturam optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quaedam, maior autem ut quisque proxime accederet; itaque cives potiores quam peregrini, propinqui quam alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit. Sed ea non satis habet firmitatis; namque hoc praestat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet.

[18] Öncelikle sadece iyi insanlar arasında dostluk olabilir, ancak bu konuyu belki doğru bir şekilde ama insanlığın ortak çıkarını düşünmeden, daha ayrıntılı ele alanlar¹⁷ gibi kesin konuşmak istemiyorum, zira onlar bilge dışında kimse- nin iyi olmadığını düşünüyorlar. Öyle olduğunu varsayalım, ancak yine onlar bilgeliği bugüne kadar hiçbir ölümlünün ulaşamadığı bir şey olarak yorumluyorlar.¹⁸ Oysa bizim hayal edilen veya arzulanan değil, pratikte ve ortak yaşamdaki şeyleri istememiz gerekir. Atalarımızın bilge olduğunu düşündüğü C. Fabricius, M. Curius ve Tib. Coruncanius'un onların ölçüsüne göre bilge olduğunu söyleyemem. Gıpta edilen, bu belirsiz "bilge" adı onların olsun, en azından bu adamların iyi olduğunu kabul etsinler. Ancak bunu yapmayacaklar, bilge dışında birinin iyi olmasının kabul edilemeyeceğini söyleyecekler.

[19] Dedikleri gibi, konuyu kabaca ele alalım. Sadakati, dürüstlüğü, doğruluğu ve cömertliğiyle takdir edilecek bir yaşam süren ve arzu, şehvet ve açgözlülüğe yaşamında yer vermeyen, adlarını andığımız kişiler gibi büyük bir tutarlılık sergileyen insanlara –gerçekte de oldukları gibi– iyi insanlar denmesi gerektiğini düşünelim, zira bu tür insanlar ellerinden geldiğince, iyi yaşamının en iyi rehberi olan doğayı izlerler. Dolayısıyla bana öyle geliyor ki, birbirimize yaklaştıkça daha da büyüyen bir birliktelik duygusuyla doğduk. Bu yüzden kendi vatandaşlarımızı yabancılara, akrabalarımızı da başkalarına yeğliyoruz. Bu kişilerle dost olmamızı doğa sağladı, ancak yine de bu sağlam bir dostluk değildir. Zira böyle bir dostluk akrabalıktan üstündür, akrabalıktan kaynaklanan iyi niyet yitirilebilirse de, dostluktan kaynaklanan iyi niyet yitirilemez. İyi niyet ortadan kalkınca dostluk adı da yitirilir, ama akrabalık kalır.

^[20] Quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intellegi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos aut inter paucos iungeretur.

^[VI] Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio; qua quidem haud scio an excepta sapientia nihil melius homini sit a dis immortalibus datum. Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: beluarum hoc quidem extremum; illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris quam in fortunae temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, praeclare illi quidem, sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet, nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.

^[21] Iam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur, nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur, virosque bonos eos qui habentur numeremus: Paulos, Catones, Galos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta est, eos autem omittamus qui omnino nusquam reperiuntur.

[20] Dostluğun ne kadar güçlü olduğu şuradan çok daha iyi anlaşılabilir: Bizzat doğanın birbirine bağladığı insan soyunda aradaki sonsuz birliktelik duygusu öyle sınırlıdır ve dar bir çerçeveye sığdırılmıştır ki, sadece iki veya birkaç kişi arasında tam bir sevgi bağı kurulabilir.

[VI] Dostluk tanrılarla ve insanlarla ilgili her konuda, iyi niyetle ve sevgiyle anlamaktan başka bir şey değildir, ölümsüz tanrılar tarafından insanlara bilgelik hediye, dostluktan daha iyi bir şey verildiğini sanmıyorum. Kimileri zenginliğe kimileri sağlıklı olmaya kimileri güce kimileri makamlara, birçokları da hazlara önem verir. Sonuncusu vahşi hayvanlara yakışır, diğerleri geçici ve muğlaktır, bizim kararlarımızdan ziyade talihin cilverine bağlıdır. Erdemin iyinin en üst mertebesi olduğunu düşünenler haklıdır, erdem dostluğu doğurur ve korur, erdem olmadan dostluk kurulması imkânsızdır.

[21] Erdemi günlük konuşma alışkanlığımıza göre yorumlayalım, bazı âlimlerin yaptığı gibi sözcüklerin gösterişine aldanmayalım. Kendilerine iyi denen Paulus'ları, Cato'ları, Galus'ları, Scipio'ları ve Philus'ları iyi insanlar arasında sayalım, bunların müşterek yaşamı yeterlidir, hiçbir yerde kendini göstermeyen insanları es geçelim.

[22] Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet quantas vix queo dicere. Principio qui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, quae non in amici mutua benevolentia conquiescit? Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? Qui esset tantus fructus in prosperis rebus nisi haberes qui illis aequae ac tu ipse gauderet? Adversas vero ferre difficile esset sine eo qui illas gravius etiam quam tu ferret. Denique ceterae res quae expetuntur opportunaes sunt singulae rebus fere singulis: divitiae ut utare, opes ut colare, honores ut laudare, voluptates ut gaudeas, valetudo ut dolore careas et muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet, quoquo te verteris praesto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, locis pluribus utimur quam amicitia (neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum qui pauci nominantur fuit); nam et secundas res splendidiores facit amicitia, et adversas partiens communicansque leviores.

[VII 23] Cumque plurimas et maximas commoditates amicitia continet, tum illa nimirum praestat omnibus, quod bona spe praelucet in posterum, nec debilitari animos aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et absentes adsunt, et egentes abundant, et imbecilli valent, et quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum, ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex rerum natura benevolentiae iunctionem, nec domus ulla nec urbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intellegitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis et discidiis funditus possit everti? Ex quo quantum boni sit in amicitia iudicari potest.

[22] Böyle insanlar arasındaki dostluğun öyle büyük faydaları var ki, hepsini saymam mümkün değil. Öncelikle, Ennius'un da dediği gibi, dostuyla karşılıklı iyi niyet içinde huzur bulmayan birinin yaşamı gerçekten yaşam olabilir mi? Kendinle konuşur gibi her şeyi konuşmayı göze alabileceğin bir dostun olmasından daha tatlı ne var? Senin kadar sevinecek biri olmasa, iyi günlerinin anlamı olur muydu? Kuşkusuz senden daha fazla üzülen birisi olmasa kötü günlere katlanmak zor olurdu. Sonuçta dostluk dışında arzulanan şeylerin her biri tek bir şeye yarar: Zenginlik harcamaya, güç saygı görmeye, makamlar övülmeye, hazlar sevinç duymaya, sağlıklı olmak acıdan yoksun olmaya ve bedeninin işlevlerini yerine getirmesine yarar. Dostluğun ise birçok faydası vardır, yüzünü nereye dönsen, onu bulursun, hiçbir yerde saklanmaz, hiçbir zaman yersiz, hiçbir zaman yük değildir, bu yüzden birçok yerde dostluktan, sudan ve ateşten¹⁹ daha fazla yararlanırsınız. Şimdi burada kendine has zevki ve faydaları olan avama özgü veya sıradan dostluktan değil, adı geçen birkaç kişinin gibi gerçek ve kusursuz dostluklardan bahsediyorum. Dostluk mutlu günleri daha güzel, kötü günleri ise paylaşım yoluyla daha katlanılabilir kılar.

[VII 23] Dostluğun birçok ve büyük faydası vardır, ancak içlerinden biri diğer hepsinden daha üstündür: Dostluk geleceğe dair bir umut ışığı yakar, ruhun zayıflamasına ve kendini kaybetmesine engel olur. Zira gerçek dostuna bakan, âdeta kendisinin bir benzerine bakar. Bu yüzden yanımızda olmayan dostlar bile yanımızdadır, yoksullar zengin olur ve zayıflar güçlü, söylemesi zor olsa da, ölü dostlar bile canlı sayılır, dostların saygınlığı ve anısı öyle değerlidir ki, onlara duyduğumuz özlem bizi terk etmez. Dostların ölümü kutlu, yaşamı övgüye değer bulunur. Nesnelerin doğasından iyi niyet ve yakınlık çıkarılsa, ne bir ev ne de bir kent ayakta durabilir, tarlalar bile işlenmeden kalacaktır. Bu söylediklerimden yeterince anlaşılmıyorsa, dostluğun ve uyumun ne kadar güçlü olduğu anlaşmazlıklardan ve uyumsuzluklardan da anlaşılabilir. Hangi sağlam ev ve hangi güçlü devlet nefret ve uzlaşmazlıklarla temelden sarsılmaz? Dostluğun ne kadar faydalı olduğu buradan da anlaşılabilir.

[24] Agrigentinum quidem doctum quendam virum carminibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo constarent quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales et intellegunt et re probant. Itaque si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis est qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei Marci Pacuvi nova fabula! cum ignorante rege uter Orestes esset, Pylades Orestem se esse diceret ut pro illo necaretur, Orestes autem ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera facturos fuisse? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor de amicitia quid sentirem potuisse dicere: si qua praeterea sunt (credo autem esse multa) ab eis, si videbitur, qui ista disputant quaeritote.

[25] FANNIUS. Nos autem a te potius; quamquam etiam ab istis saepe quaesivi et audivi, non invitus equidem; sed aliud quoddam filum orationis tuae.

SCAEVOLA. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, adfuisses: qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Phili!

FANNIUS. Facile id quidem fuit, iustitiam, iustissimo viro, defendere.

SCAEVOLA. Quid amicitiam? nonne facile ei qui ob eam summa fide constantia iustitiaque servatam maximam gloriam ceperit?

[24] Agrigentumlu bir âlimin kutsal ilhamla yazdığı Yunanca şiirlerde, nesnelerin doğasında ve evrende değişmez ne varsa bunun sebebinin dostluğun bağlayıcı erdemi olduğu, değişken ne varsa onların da uyumsuzluğun ayırıcı gücünden ileri geldiği söylenir.²⁰ Bütün ölümlüler de böyle düşünür ve eylemleriyle bunu kanıtlar. Bu yüzden tehlikeyi göze alarak veya paylaşarak dostuna yardım etme yükümlülüğünü üstlendiğinde, kim övgüyü fazlasıyla hak etmez? Geçenlerde, konuşum ve dostum olan Marcus Pacuvius'un yeni oyununa salonun tamamından ne övgüler yükseldi!²¹ Sahnede kral kimin Orestes olduğunu bilmediğinden, Pylades onun yerine kendini feda etmek için, kendisinin Orestes olduğunu söyledi, Orestes de aranan kişi olarak kendisinin Orestes olduğunu ısrarla belirtti. Seyirciler bu kurguyu ayakta alkışladı, peki ya gerçek olaylarla ilgili ne düşünmeliyiz? İnsan doğru bir şekilde, kendisinin yapamadığı bir şeyin başkası tarafından yapıldığını düşünür, bunun ne denli doğal bir his olduğunu rahatlıkla görebilirsiniz. Bana öyle geliyor ki, buraya kadar dostlukla ilgili düşündüklerimi söyleyebildim. Bunlar dışında başka hususlar varsa (inanıyorum ki çoktur), onları bu konuları tartışan kişilere sormanız doğru olacak.

[25] FANNIUS: Sana sormayı tercih ederiz, gerçi bu konuları o kişilere de sıklıkla sordum ve istekle de dinledim, ancak senin konuşmanın tarzı başka.

SCAEVOLA: Fannius, geçen gün devlet üzerine konuşulurken sen de Scipio'nun bahçesinde olsaydın, daha fazlasını da söylerdin. Philus'un iyi hazırlanmış konuşmasına karşı, Scipio nasıl da adaletten yanaydı!

FANNIUS: Ziyadesiyle adil olan bir adamın adaleti savunması kolay olmuştur.

SCAEVOLA: Peki, dostluğu büyük bir sadakatle, hiç şaşmadan ve adaletle savunmakla ün salmış biri, dostluğu da kolayca savunamaz mı?

[VIII 26] LAELIUS. Vim hoc quidem est adferre! Quid enim refert qua me ratione cogatis? cogitis certe; studiis enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne aequum quidem obsistere.

Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, utrum propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis, quod quis minus per se ipse posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet, an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior et pulchrior et magis a natura ipsa profecta alia causa. Amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam coniungendam; nam utilitates quidem etiam ab eis percipiuntur saepe qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa; in amicitia autem nihil fictum est, nihil simulatum, et quidquid est, id est verum et voluntarium.

[27] Quapropter a natura mihi videtur potius quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura.

Quod quidem quale sit etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat; quod in homine multo est evidentius, primum ex ea caritate quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere non potest, deinde cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus cuius cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur.

[VIII 26] LAELIUS: Buna zorbalık denir! Hangi gerekçeyle beni bu kadar zorluyorsunuz? Zorlayın bakalım. Damatlarımın, özellikle de böyle iyi bir konudaki ısrarına karşı koymak, zor olduğu kadar haksızlıktır da.

Genelde dostluk üzerine düşünürken özellikle şu hususun üzerinde durulması gerektiği kanaatini taşıyorum: Dostluk zayıflıktan ve ihtiyaçtan mı doğar? İnsanların birbirlerine karşılıklı yardım etmesinin nedeni, tek başlarına yapamayacakları bir şeyi başkasının yardımıyla yapmayı ve karşılığını da aynı şekilde ödemeyi istemeleri mi? Yoksa bu yardımlaşma duygusu dostluğun bir özelliği midir, bununla birlikte dostluğun daha eski, daha güzel ve bizzat doğanın kendisinden ileri gelen başka bir nedeni var mı? Nitekim dostluk sözcüğünün (amicitia) türetildiği sevgi (amor) birisine iyi niyetle bağlanmanın temel unsurudur. Öyle ki, genelde insan dostmuş gibi davranan ve durum ne gerektiriyorsa öyle hareket eden insanlardan da fayda sağlayabilirken, dostlukta hiçbir sahtelik ve ikiyüzlülük yoktur, ne varsa gerçektir ve dostluğun kendi uyumundan gelir.

[27] Bu yüzden, bana öyle geliyor ki, ruhun dostluktan ne fayda sağlayacağı hesabından ziyade, sevgi hissiyle bağlanmasından doğduğuna göre, dostluğu ihtiyaçtan ziyade doğa yaratır. Bunun nasıl bir sevgi olduğu bazı hayvanlarda bile görülebilir, onlar da bir süreliğine yavrularını öyle severler ki, sevgileri açıkça görülebilir. Bu tür sevgi insanda daha barizdir, bu öncelikle, korkunç bir cinayet işlenmedikçe yitirilmeyen, anne babalar ile evlatlar arasındaki şefkat duygusundan anlaşılır, sonra, ahlâk ve karakter bakımından uyum içinde olduğumuz birini bulduğumuzu düşündüğümüzde, sevgi duygusu benzer bir güce erişir, zira kendisinde adalet ve erdem ışığını gördüğümüzü sanırız.

[28] Nihil est enim virtute amabilius, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter virtutem et probitatem etiam eos quos numquam vidimus quodam modo diligamus. Quis est qui C. Fabrici, M'. Curi non cum caritate aliqua benevola memoriam usurpet, quos numquam viderit? Quis autem est qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia est decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.

[IX 29] Quod si tanta vis probitatis est ut eam vel in eis quos numquam vidimus, vel quod maius est in hoste etiam diligamus, quid mirum est si animi hominum moveantur, cum eorum quibuscum usu coniuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto et consuetudine adiuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo. Quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quem adsequatur quod quisque desideret, humilem sane relinquunt et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque minimum esse in se arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus;

[30] quod longe secus est; ut enim quisque sibi plurimum confidit, et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitiiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus indigens mei? Minime hercule, ac ne ego quidem illius; sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla quam de meis moribus habebat, me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo; sed quamquam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae.

[28] Öyle ki, hiçbir şey erdemden daha sevilebilir değildir, hiçbir şey insanı onun kadar sevmeye çekemez, erdemlerinden ve dürüstlüklerinden ötürü, hiç görmediğimiz insanlardan bile hoşlanırsınız. Kim, hiç görmediği C. Fabricius ile M. Curius'u şefkatle ve iyi bir anıyla hatırlamaz? Kim Tarquinius Superbus, Sp. Cassius ve Sp. Maelius'tan nefret etmez? İtalya'nın egemenliği için savaşıyan o iki komutandan, Pyrrhus ve Hannibal'den ilki dürüstlüğünden ötürü bize yabancı biri gibi görünmez, diğerini ise bu devlet, zulmünden ötürü, her zaman nefretle anacak.²²

[IX 29] Dürüstlüğün gücü, hiç görmediğimiz insanlarda, daha da önemlisi, düşmanımızda bile hoşumuza gidecek kadar büyükse, kendileriyle yürekten bağ kurabileceğimiz insanlarda erdem ve iyiliği gördüğümüzü sandığımızda, bunun ruhumuzu harekete geçirmesi niçin şaşırtıcı olsun? Her ne kadar bu tür bir sevgi hem benimsenen lütufla hem görülen ilgiyle hem de bunlara eklenen alışkanlıkla sağlamlaşsa da, ruhun ilk sevme itkisi de bununla birleşince, fevkalade bir coşku ve iyi niyetin yüceliği peyda olur. Dostluğun güçsüzlükten, yani kişinin kendisinde olmayan bir şey için başkasının peşine takılmasından doğduğunu düşünenler, zayıflıktan ve ihtiyaçtan doğduğunu varsaydıkları dostluğa değersiz ve soysuz bir doğum atfetmiş olurlar. Öyle olsaydı, kendisini en güçsüz gören kişi, dostluğa en uygun kişi olurdu, oysa durum çok farklıdır.

[30] Kişi kendisine ne kadar çok güveniyorsa, hiçbir şeyden yoksun olmadığını, aksine her şeyin kendisinde olduğunu düşünecek kadar çok erdem ve bilgelikle donanmışsa, dostluk aramada ve geliştirmede o kadar çok başarılı olur. Peki, Africanus'un bana ihtiyacı mı vardı? Hercules aşkına, tabii ki yoktu.²³ Ben de ona ihtiyaç duymuyordum, ancak onun erdemine hayrandım, o da muhtemelen sahip olduğum ahlâkla ilgili herhangi bir olumsuz düşünce beslemediğinden beni sevdi, birbirimize alışmamız da iyi niyetimizi artırdı. Ancak birlikte olmamızın birçok ve büyük yararları olduysa da, aramızdaki sevgi fayda beklentisine dayanmıyordu.

[31] Ut enim benefici liberalesque sumus non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium feneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus), sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendam putamus.

[32] Ab his, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt; nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus, ipsi autem intellegamus natura gigni sensum diligendi et benevolentiae caritatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant se et propius admovent, ut et usu eius quem diligere coeperunt fruantur et moribus, sintque pares in amore et aequales, propensioresque ad bene merendum quam ad reposcendum, atque haec inter eos sit honesta certatio. Sic et utilitates ex amicitia maximae capientur, et erit ortus a natura quam ab imbecillitate gravior et verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis.

FANNIUS. Tu vero perge, Laeli; pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo.

[33] SCAEVOLA. Recte tu quidem; quamobrem audiamus.

[31] Şükran beklediğimiz için lütufkâr ve cömert değiliz (iyilikten faiz bekleyemeyiz, doğamızdan ötürü cömertliğe meylediyoruz), dostluk kazanç beklentisiyle aranmamalı, aksine sadece sevgi meyvesinin arzulanması gerektiğini düşünüyörüz.

[32] Hayvanların yaptığı gibi, her şeyi hazza dayandıranlar buna tümüyle karşı çıkarlar, buna şaşkırmamak gerekir, zira bütün düşüncelerini böylesine aşağılık ve küçümsenesi bir seviyeye çeken insanların böylesine yüce, olağanüstü ve tanrısal bir anlayışı kabul etmesi mümkün değildir. Bu yüzden bu tür kişilere konuşmamızda yer vermeyelim, sevmeme hissinin ve dürüstlük işareti olan iyi niyete dayalı şefkatin doğadan kaynaklandığını bilelim. Dürüstlük arayanlar sevmeye başladıkları kişiden yararlanabilmek için giderek ona yaklaşır, kendilerini ona verir, onunla sevgide birleşirler ve bu kişiler birbirlerine eş olur, yardım almaktan çok yardım etmeye hazır olur ve aralarında bir erdem yarışı olur. Böylece hem dostluktan büyük fayda elde edilecek, hem de zayıflıktan değil doğadan kaynaklanan dostluk daha ciddi ve gerçek olacaktır. Zira dostlukları sağlamlaştıran fayda olsaydı, faydası olmadığında dostluğun da bitmesi gerekirdi, oysa doğa değıştirilemeyeceğinden, gerçek dostluklar da sonsuza dek sürer. Buna eklemek istediğiniz başka bir şeyiniz yoksa, dostluğun nereden doğduğunu görüyorsunuz.

FANNIUS: Sen devam et Laelius, kendisi benden küçük olduğu için Scaevola'nın yerine de cevap veriyorum.

[33] SCAEVOLA: Doğru dedin. Bu yüzden seni dinleyelim.

[X] LAELIUS. Audite vero, optimi viri, ea quae saepissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur. Quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat quam amicitiam usque ad extremum vitae diem permanere; nam vel ut non idem expediret incidere saepe, vel ut de re publica non idem sentiretur; mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alias adversis rebus, alias aetate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aetatis, quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta toga ponerentur.

[34] Sin autem ad adulescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel uxoriae condicionis vel commodi alicuius quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen saepe labefactari si in honoris contentionem incidissent; pestem enim nullam maiorem esse amicitiiis quam in plerisque pecuniae cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriae, ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exstitisse.

[35] Magna etiam discidia et plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset postularetur, ut aut libidinis ministri aut adiutores essent ad iniuriam; quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur ab eis quibus obsequi nollent. Illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos; eorum querela non inveteratas modo familiaritates extinguere solere, sed odia etiam gigni sempiterna. Haec ita multa quasi fata impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiae sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

[X] LAELIUS: Siz, en iyi insanlar, Scipio'yla aramızda sıkça tartıştığımız dostlukla ilgili düşünceleri dinleyin bakalım. Scipio hiçbir şeyin dostluğu ömrün son gününe dek sürdürmek kadar zor olmadığını söylüyordu. Zira çoğunlukla çıkar çatışması veya devletle ilgili düşünce farklılıkları yüzünden insanların arasının bozulabileceğini ve insanların huylarının da sıklıkla değiştiğini söylüyordu, kötü dönemlerde başka, yaşlılığın çökmesiyle başka bir huy edinilebilir. Benzerlik kurarak örneklemek için çocukluk döneminden yararlanıyordu, örneğin erkek çocuklar *toga praetexta*'dan sonra dostlarına güçlü bir sevgi beslemekten vazgeçerler.

[34] Dosta duyulan sevgi, gençlik dönemine kadar sürse bile, eş seçerken veya iki dostun aynı anda elde edemeyeceği bir şey üzerine çekişirken azalır. Dostlukları daha uzun sürse bile, bu sefer aynı makama göz koyunca kavga ediyorlar. Zira dostluklar için, çoğu kişideki para hırsından ve en iyi kişilerdeki makam ve şan çekişmesinden daha büyük bir felaket yoktur, en sıkı dostların en büyük düşmanlar olmasının nedeni budur.

[35] Cinsel şehvete aracı veya bir haksızlığa yardımcı olmaları gibi, dostlardan doğru olmayan bir şey istendiğinde, çoğunlukla büyük ve haklı bir anlaşmazlık doğar, böyle bir isteği reddedenler ahlâken doğru şeyi yapmış olsalar da, istekleri yerine getirilmeyen dostları onların dostluk hukukuna aykırı davrandıklarını iddia eder. Dostundan bir şey istemeyi göze alanlar, bu istekle kendilerinin de dostları için her şeyi yapabileceklerini bildirmiş olurlar. Dostların böyle bir durumda eskimiş yakınmaları sadece yakınlığı ortadan kaldırmaz, aynı zamanda ebedî bir düşmanlık da doğurur. “Bana göre,” derdi, “dostluklar bazen öyle bir kadere katlanmak zorunda kalır ki, bu kötü kaderden tamamen kaçınmak sadece bilgeliğe değil, aynı zamanda iyi talihe da bağlıdır.”²⁴

[XI 36] Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Numne si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuerunt? Num Vecellinum amici, regnum appetentem, num Maelium debuerunt iuvare?

[37] Tiberium quidem Gracchum rem publicam vexantem a Q. Tuberone aequalibusque amicis derelictum videbamus; at C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scaevola, cum ad me (quod aderam Laenati et Rupilio consulibus in consilio) deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem causam adferebat, quod tanti Tiberium Gracchum fecisset ut quidquid ille vellet sibi faciendum putaret. Tum ego: 'Etiamne si te in Capitolium faces ferre vellet?' 'Numquam,' inquit, 'voluisset id quidem; sed si voluisset, paruissem.' Videtis quam nefaria vox! Et hercule ita fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed praefuit, nec se comitem illius furoris sed ducem praebuit. Itaque hac amentia, quaestione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas rei publicae graves iustasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati si amici causa peccaveris; nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere si a virtute defeceris.

[38] Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab eis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia si simus, nihil habeat res viti. Sed loquimur de eis amicis qui ante oculos sunt, quos videmus aut de quibus memoria accepimus, quos novit vita communis; ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime qui ad sapientiam proxime accedunt.

[XI 36] Bu yüzden öncelikle, size de uygunsa, dostluktaki sevginin nereye varabileceğine bakalım. Coriolanus'un dostları olsaydı, onların da Coriolanus'la birlikte vatana karşı silaha sarılmaları gerekir miydi? Dostlarının, krallığı hedefleyen Vecellinus'a, Maelius'a yardım etmeleri gerekir miydi?

[37] Devleti sarsan Tiberius Gracchus'un²⁵ Q. Tubero ve yaşıtı dostları tarafından terk edildiğini gördük. Ancak Laenas ile Rupilius'un *consul*'lükleri sırasında,²⁶ Scaevola, sizin ailenizin misafiri olan Cumaeli C. Blossius bana kararı açıklamaya gelince, kendisini affedeyim diye, şu gerekçeyi öne sürüyordu: Tib. Gracchus'un yapmayı istediği her şeyin, kendisi için de yapılması gereken bir iş olduğunu düşünüyordu. Bunun üzerine ben de, "Peki, senden Capitolium'un ateşe verilmesini isteseydi ne yapardın?" diye sordum, o da, "böyle bir şeyi hiçbir zaman istemezdi ama isteseydi, yapardım," diye yanıtladı. Görüyorsunuz, nasıl da iğrenç bir yanıt! Hercules aşkına, o adam bunu, hatta söylediğinden daha fazlasını yaptı, zira sadece Tiberius Gracchus'un girişimine destek olmakla kalmadı, onu teşvik etti, sadece çılgınlığının yoldaşı değil, aynı zamanda onun rehberi oldu. Bu delilik sırasında yeni bir soruşturmadan korkarak Asya'ya kaçtı, düşmana sığındı ve devlete karşı işlediği suçların cezasını haklı olarak en ağır şekilde ödedi.²⁷ Suçu dostun için işlemiş olman, o suçun haklı gerekçesi olamaz, zira erdem fikri dostluğu desteklediğinden, erdemden uzaklaşırsan, dostluğunun devam etmesi de zorlaşır.

[38] Dostlarımızın istediği her şeyi yapmanın ve onlardan istediğimiz her şeyi almanın doğru olduğunu kabul edersek, kusursuz bilgeliği mümkün kılsak, hiçbir kusurumuz olmaz, ancak burada müşterek yaşamımızdan bildiğimiz, gözlerimizin önünde olan, gördüğümüz ve örneklerini duyduğumuz dostlardan bahsediyoruz. Bu yüzden örneklerimizi onlardan ve bilgelige en çok yaklaşan insanlar arasından seçelim.

[39] Videmus Papum Aemilium Luscino familiarem fuisse (sic a patribus accepimus), bis una consules, collegas in censura; tum et cum eis et inter se coniunctissimos fuisse Manium Curium, Tiberium Coruncanium memoriae proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus quemquam horum ab amico quidpiam contendisse quod contra fidem, contra ius iurandum, contra rem publicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, si contendisset impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint, aequae autem nefas sit tale aliquid et facere rogatum et rogare? At vero Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato et minime tum quidem Gaius frater, nunc idem acerrimus.

[XII 40] Haec igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est et minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum si quis contra rem publicam se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scaevola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus rei publicae. Deflexit iam aliquantum de spatio curriculoque consuetudo maiorum.

[41] Tiberius Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses: numquid simile populus Romanus audierat aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui quid in Publio Nasica effecerint, sine lacrimis non queo dicere. Nam Carbonem, quoquo modo potuimus, propter recentem poenam Ti. Gracchi sustinuimus; de Gai Gracchi autem tribunatu quid exspectem, non libet augurari. Serpit diem e die res quae proclivis ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella iam ante quanta sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio post Cassia. Videre iam videor populum a senatu disiunctum, multitudinis arbitrio res maximas agi; plures enim discent quemadmodum haec fiant, quam quemadmodum his resistatur.

[39] Papus Aemilius'un Luscinius'un yakını olduğunu görürüz (babalarımızdan da böyle duyduk), ikisi hem birlikte *consul*'dü hem de *censor*'lukta ortak, ayrıca Manius Curius ve Tiberius Coruncanius'un hem onlarla hem de kendi aralarında çok yakın dost olduğu anlatılır. Dolayısıyla bu kişilerden herhangi birinin sadakate, resmî yeminine ve devlete aykırı davranabileceğini düşünemeyiz bile. Böyle adamlarla ilgili olarak, kendilerinden kötü bir şey yapmaları istendiğinde kabul etmeyeceklerini, en dürüst insanlar oldukları için böyle bir isteği yerine getirmeyi ve isteğin kendisini aynı şekilde yanlış bulacaklarını söylemeye gerek var mı? Ancak C. Carbo, C. Cato ve daha önce kendisine destek vermediği halde şimdi sıkı bir takipçisi olan kardeşi Gaius, Tiberius Gracchus'un peşinden gitmişti.

[XII 40] O halde dostlukta şu kural kabul edilsin: Ne rezilce bir şey isteyelim ne de böyle bir isteği yerine getirelim. İşlenen diğer suçlarda olduğu gibi, bir kişinin dostunun iyiliği için devlete karşı suç işlediğini söylemesi, kabul edilmemesi gereken, rezilce bir gerektir. Fannius ve Scaevola, mevcut durumda öyle bir konuma geldik ki, devletimizin başına gelecek her şeyi çok önceden görmemiz gerekiyor. Halihazırda atalarımızın geleneği²⁸ rayından çıkmış ve rotasından büyük ölçüde sapmış durumda.

[41] Tiberius Gracchus krallık yetkisini elde etmeye çalıştı ve birkaç ay kral gibi yönetti. Roma halkı daha önce benzer bir şey duymuş veya görmüş müydü? Ölümünden sonra bile onu destekleyen dostları ve yakınları, Publius Nasica olayında, gözyaşı döküp ağlamadan anlatamayacağım şeyler yaptılar. Nitekim Ti. Gracchus'un aldığı son cezadan ötürü, Carbo'ya da elimizden geldiğince katlandık, Gaius Gracchus'un *tribunus*'luğundan ne beklediğimi söylemem doğru olmaz. İşler günden güne daha da kötüye gidiyor, bir şey bir kez yıkıma sürüklenmeye başladı mı, kayar gider. Önce *Lex Gabinia*'yla, iki yıl sonra da *Lex Cassia*'yla oy tabletinde ne büyük bir rezalete neden olduklarını gördünüz.²⁹ Şimdiden halkın *Senatus*'tan koptuğunu ve en önemli meselelerde avamın keyfine göre karar alındığını görür gibi oluyorum, zira bunların nasıl olduğunu öğrenenlerin sayısı, onlara direnenlerin sayısından daha fazla olacak.

[42] Quorsum haec? Quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Praecipendum est igitur bonis, ut si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos ut ab amicis in magna aliqua re peccantibus non discedant; improbis autem poena statuenda est, nec vero minor eis qui secuti erunt alterum quam eis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Graecia Themistocle, quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Graeciam liberavisset, propterque invidiam in exilium expulsus esset, ingratae patriae iniuriam non tulit quam ferre debuit: fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo; itaque mortem sibi uterque conscivit.

[43] Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda est, ut ne quis concessum putet amicum vel bellum patriae inferentem sequi; quod quidem, ut res ire coepit, haud scio an aliquando futurum sit; mihi autem non minori curae est qualis res publica post mortem meam futura, quam qualis hodie sit.

[XIII 44] Haec igitur prima lex amicitiae sanciat, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus; ne exspectemus quidem dum rogemur; studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare audeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas; eaque et adhibeatur ad monendum, non modo aperte sed etiam acriter, si res postulabit, et adhibitae pareatur.

[42] Niçin bunları anlatıyorum? Kimse ortakları olmadan böyle bir işe girişmez. O halde farkına varmadan, şans eseri bu tür dostluklar kuran iyi insanları uyaralım da devlete karşı büyük bir suç işleyecek dostlarından kopamayacaklarını düşünmesinler. Bununla birlikte kötü insanlara ceza verilmeli, ancak başkasına hainlikte yardım edenlerin cezası, elebaşlarına verilen cezadan daha az olmamalı. Yunanistan'da Themistocles'ten daha ünlü ve daha güçlü kim vardı? O komutan Pers savaşlarında Yunanistan'ı esaretten kurtardıktan sonra, kıskançlık yüzünden sürgüne gönderildi, nankör vatanının yaptığı haksızlığa katlanması gerektiği halde katlanmadı.³⁰ Bizdeyse aynısını yirmi yıl önce Coriolanus yaptı. Bu adamlar vatanları aleyhine kendilerine yardım edecek kimseyi bulmadılar, ikisi de kendini öldürmeye karar verdi.

[43] Bu yüzden kötü insanların bu tür anlaşmaları, herhangi bir şekilde dostluk perdesiyle örtülmemeli ve onlara her türlü ağır ceza verilmeli, böylece kimse, vatanına karşı savaşan dostunun peşinden gitme izninin kendisine verildiğini düşünmesin. Ancak durum bu yönde gelişmeye başladı, ne zaman olacağını bilmiyorum ama devletin bugünkü durumundan olduğu kadar, ben öldükten sonraki geleceğiyle ilgili de büyük kaygılarım var.

[[XIII 44] Dostluğun ilk kuralı şu olsun: Dosttan onurlu şeyler isteyelim ve dostlar için onurlu şeyler yapalım. Bizden yardım istenmesini beklemeyelim, yardımımız her zaman hazır olsun, tereddüt bizden uzak olsun, cömertçe öğüt vermeyi göze alabilelim. Dostlukta iyi öğüt veren dostların otoritesi sarsılmasın, dost otoritesini sadece açık bir dille değil, aynı zamanda durum gerektirdiğinde sert bir şekilde uyarmak için de kullansın ve bunu kullandığında ona boyun eğilsin.

[45] Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabilia quaedam (sed nihil est quod illi non persequantur argutiis): partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus; satis superque esse sibi suarum cuique rerum, alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas cum velis, vel remittas; caput enim esse ad beate vivendum securitatem, qua frui non possit animus si tamquam parturiat unus pro pluribus.

[46] Alios autem dicere aiunt, multo etiam inhumanius (quem locum breviter paulo ante perstrinxi), praesidi adiumentique causa, non benevolentiae neque caritatis, amicitias esse expetendas; itaque ut quisque minimum firmitatis haberet minimumque virium, ita amicitias appetere maxime; ex eo fieri ut mulierculae magis amicitiarum praesidia quaerant quam viri, et inopes quam opulenti, et calamitosi quam ei qui putentur beati.

[47] O praeclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur qui amicitiam e vita tollunt, qua nihil a dis immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quae est enim ista securitas? Specie quidem blanda; sed reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere aut susceptam deponere; quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quae necesse est cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo; itaque videas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbellibus fortes, flagitiosis modestos; ergo hoc proprium est animi bene constituti, et laetari bonis rebus et dolere contrariis.

[45] Yunanistan'da bilge sayıldığını duyduğum bazı kişilerin şaşırtıcı görüşler öne sürdüğünü düşünüyorum (ancak onların kapsamlı ele almadığı hiçbir konu yoktur): kimisine göre, birisinin birçok kişinin derdini çekmemesi için aşırı dostluklardan kaçınması gerekir, onlara göre herkesin derdi kendine yeter, başkalarının sorunlarıyla ilgilenmek ağır gelir ve en iyisi dostluğun dizginlerini olabildiğince gevşek tutmaktır, istediğinde sıkıca çeker, istediğinde salarsın, odak noktası mutlu ve güvenli bir şekilde yaşamaktır, birisi birçok kişinin derdini paylaşırsa böyle bir yaşamın keyfini süremez.

[46] Başkalarının ise insanlığa sığmayan sözler sarf ettiğini anlatırlar (az önce bundan kısaca bahsetmiştim). Onlara göre dostluk iyi niyet ve şefkat değil, korunma ve yardım görme amacıyla istenmelidir, bu yüzden insan ne kadar zayıf ve güçten yoksunsa, dostluğu da o kadar çok ister, buna bağlı olarak dostluğun sağladığı korunmaya kadınlar erkeklerden, fakirler zenginlerden ve başına bir felaket gelmiş olan insanlar da mutlu insanlardan daha çok ihtiyaç duyar.

[47] Ey seçkin düşünce! Dostluğu yaşamdan çıkarmak isteyenler Güneş'i Dünya'dan çıkarmak isteyenlere benzerler, ölümsüz tanrıların lütufları arasında dostluktan daha iyi ve daha güzel bir şeyimiz yok. Kaygısızlık denilen şey nedir? Görünüşte hoş, ancak gerçekte birçok durumda kaçınılması gereken bir şeydir. Rahatsız edici olabilir diye onurlu bir işe girişmemek veya giriştikten sonra onu yarıda bırakmak kesinlikle doğru bir tutum değildir. Kaygıdan kaçırırsak, erdemden de kaçmalıyız, zira erdem kaçınılmaz olarak kendisine karşı olan her şeyi aşağılar ve onlardan nefret eder, bu yüzden iyilik kötülükten, ılımlılık şehvetten, cesaret korkaklıktan nefret eder. Adil insanların adaletsiz, cesur insanların korkakça, ölçülü insanların utanç verici durumlardan çok rahatsız olduğunu görebilirsin, dolayısıyla iyi durumlarda mutlu olmak ve aksi durumlarda rahatsız olmak iyi donanmış bir karakterin özelliğidir.

[48] Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex eius animo exstirpatam humanitatem arbitramur), quae causa est cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem et hominem, sed inter hominem et truncum aut saxum aut quidvis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram et quasi ferream esse quandam volunt; quae quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut et bonis amici quasi diffundatur, et incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste qui pro amico saepe capiendus est, non tantum valet ut tollat e vita amicitiam, non plus quam ut virtutes quia nonnullas curas et molestias adferunt repudientur.

[XIV] Cum autem contrahat amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet et adiungat, id cum contigit, amor exoritur necesse est.

[49] Quid enim tam absurdum quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut aedificio, ut vestitu cultuque corporis, animo autem virtute praedito, eo qui vel amare vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque iucundius.

[50] Quid si illud etiam addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam illiciat et tam trahat quam ad amicitiam similitudo? Concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant adsciscantque sibi quasi propinquitate coniunctos atque natura; nihil est enim appetentius similium sui nec rapacius quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni et Scaevola, constet, ut opinor: bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam, qui est amicitiae fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudines pertinet; non enim est inhumana virtus neque immanis neque superba, quae etiam populos universos tueri eisque optime consulere soleat, quod non faceret profecto si a caritate vulgi abhorreret.

[48] Bilge, ruhunda acı hissediyorsa (ruhundan insanlığın sökülüp atıldığını düşünmüyorsa, kesinlikle hissederek), sırf onun yüzünden bazı dertlere katlanmak zorunda kalacağız diye, dostluğu yaşamdan niçin tümüyle atalım? Ruh duygudan mahrum kalırsa, sadece hayvanlar ile insan arasında değil, aynı zamanda insan ile ağaç kütüğü, taş veya bu türden başka bir şey arasında ne fark kalır? Katı erdemi ve âdeta demir gibi olmayı arzulayanların³¹ sözü dinlenmesin, birçok durumda böyle olunsan bile, dostlukta yumuşak ve kırılgan olunur, öyle ki iyi günlerde dostluk daha da genişler, kötü günlerde ise daha da güçlenir. Bu yüzden dost için sıkça hissedilen sıkıntı dostluğu yaşamdan sökülmeyi gerektirecek kadar büyük değildir, keza kaygılara ve dertlere neden oluyorlar diye, erdemlerden de vazgeçilemez.

[XIV] Yukarıda da söylediğim gibi, erdem işareti belirlediğinde, sıkı bir dostluk olur, ruh erdemin etkisiyle kendisine benzeyen başka bir ruha yaklaşır ve ona bağlanır, onunla temas edince de, kaçınılmaz olarak sevgi doğar. [49] Makam, şan, bina, elbise ve beden bakımı gibi birçok gereksiz şeyden hoşlanıp erdemle donanmış, sevebilen ve (deyim yerindeyse) sevgiye karşılık verebilen bir ruhtan hoşlanmamak kadar saçma bir şey var mı? Zira hiçbir şey iyi niyete iyi niyetle yanıt vermekten, iyiliklerin ve yardımların karşılıklı olmasından daha tatlı değildir.

[50] Şunu da eklersem, ki eklemem doğru olur: Hiçbir şey benzerliğin cezbedip dostluğa çekmesi gibi cezbedip kendine çekemez. İyilerin iyileri sevdiği, birbirlerini aralarında akrabalıktan veya doğadan kaynaklanan bir bağ varmışçasına benimsedikleri kuşkusuz doğru kabul edilecektir, zira hiçbir şey doğa kadar, benzerine karşı iştahlı ve açgözlü değildir. Bu yüzden, Fannius ve Scaevola, benim düşüncem o ki, dostluğun pınarı doğadan fışkırdığı için, iyi insanlar arasında kaçınılmaz bir iyi niyet vardır. Ancak aynı iyilik kitlelere de yayılır, zira bütün halkları koruyan ve onların yararını en iyi gözetken bu erdem ne insanlıktan yoksun ne vahşi ne de kendini beğenmiştir, kuşkusuz avama beslediği merhamet duygusundan yoksun olsaydı, yaptığını yapamazdı.

[51] Atque etiam mihi quidem videntur qui utilitatum causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat; tumque illud fit quod ab amico est profectum iucundum, si cum studio est profectum; tantumque abest ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ei qui opibus et copiis, maximeque virtute (in qua plurimum est praesidi), minime alterius indigeant, liberalissimi sint et beneficentissimi. Atqui haud sciam an ne opus sit quidem nihil umquam omnino deesse amicis; ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi nec militiae Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam secuta est.

[XV 52] Non ergo erunt homines deliciis diffuentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro deorum fidem atque hominum, qui velit, ut neque diligat quemquam nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? Haec enim est tyrannorum vita nimirum, in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita, nullus locus amicitiae;

[53] quis enim aut eum diligit quem metuat, aut eum a quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus; quod si forte, ut fit plerumque, ceciderunt, tum intellegitur quam fuerint inopes amicorum; quod Tarquinius dixisse ferunt exsulantem, tum se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum iam neutris gratiam referre posset; quamquam miror,

[51] Ayrıca bana öyle geliyor ki, dostlukları fayda gerekçesiyle açıklayanlar dostluğun en tatlı düğümünü çözmüş olurlar, zira dostun faydası, sevgisi kadar keyif vermez. Dostun faydası, şevkle olursa, tatlıdır. Dostlukların ihtiyaçtan ötürü sevildiği doğru değildir, aksine malı mülkü, parası ve erdemi çok olan (asıl katkı erdemden gelir), başkasına muhtaç olmayanlar, en eli açık ve en iyiliksever insanlardır. Ayrıca bir insanın dostlarına gerçekten muhtaç olmasının gerekip gerekmediğini bilmiyorum, zira Scipio savaşta ve barışta öğüdüme ve yardıma ihtiyacı duymasaydı, dostluk şevkimi nasıl gösterebilirdim? O halde dostluk faydanın değil, fayda dostluğun peşinden gelir.

[XV 52] Demek ki zevklere boğulmuş kişileri,³² teorisini ve pratiğini bilmedikleri dostluk üzerine konuşurken dinlememiz gerekecek. Zira tanrıların ve insanların hakkı için, kim birisini sevmeden ve birisi tarafından sevilmeden, para içinde yüzdüğü her şeye bolca sahip olduğu bir yaşam ister? Kuşkusuz tiranların yaşamı böyledir, bu tür bir yaşamda ne sadakate ne sevgiye ne de iyi niyetin kalıcılığına güven duyulabilir, her şey her daim kuşkulu ve kaygı vericidir, dostluğa yer yoktur,

[53] zira kim korktuğu veya kendisinden korktuğunu düşündüğü birini sever? Tiranlar yalandan da olsa bir süreliğine saygı görürler, birçok kez yaşandığı gibi, bir kere düşmeye görsünler, ne kadar az dostları olduğu anlaşılır. Rivayete göre, Tarquinius –sürgüne gönderildiğinde– hangi dostunun kendisine sadık olduğunu, hangisinin olmadığını, onlara karşılık veremeyeceği zamanda öğrendiğini söylemiştir.

[54] illa superbia et importunitate, si quemquam amicum habere potuit; atque ut huius quem dixi mores veros amicos parare non potuerunt, sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa Fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque efficit caecos quos complexa est; itaque efferuntur fere fastidio et contumacia, nec quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos qui antea commodis fuerint moribus, imperio potestate prosperis rebus immutari, sperni ab eis veteres amicitias, indulgeri novis.

[55] Quid autem stultius quam cum plurimum copiis facultatibus opibus possint, cetera parare quae parantur pecunia—equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa—amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitae, ut ita dicam, supellectilem? Etenim cetera cum parant, cui parent nesciunt, nec cuius causa laborent; eius enim est istorum quidque qui vicit viribus; amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio, ut etiamsi illa maneant quae sunt quasi dona fortunae, tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse iucunda.

Sed haec hactenus; [XVI 56] constituendi autem sunt qui sint in amicitia fines et quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: unam ut eodem modo erga amicum adfecti simus quo erga nosmet ipsos; alteram ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiae pariter aequaliterque respondeat; tertiam ut quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis.

[54] O meşhur kibri ve kabalıyla dost edinebilmiş ya, ben asıl ona şaşarım. Nasıl kendisinden bahsettiğim kişinin karakteri, onun gerçek dostlar edinmesine imkân vermediyse, birçok güçlü insanın zenginliği de sadık dostluklara engel olur. Talih'in sadece kendisi kör değildir, o kucakladığı insanları da çoğunlukla kör eder, bu yüzden insanlar kibir ve inatçılıkla, handiyse kendileri olmaktan çıkarlar, talihli bir budaladan daha çekilmez bir şey olamaz. Öncesinde iyi bir karakteri olmasına rağmen, askerî yetkiye, güce ve refaha kavuşunca değişerek eski dostluklarını bozan ve yeni dostluklardan haz duymaya başlayan insanlar görmek mümkündür.

[55] Ancak insanların çok parası, malı ve mülkü varken atlar, hizmetçiler, güzel bir kıyafet ve gösterişli bir vazo gibi parayla edinilebilen bazı şeyleri edinebilirken yaşamın en iyi ve en güzel aracı olduğunu söyleyebileceğim dostlar edinememesinden daha aptalca ne var? Zira başka şeyler edinirken, kimin için edindiklerini ve ne için gayret sarf ettiklerini bilmezler, parayla elde edilebilen şeyler hali vakti yerinde olan insana aittir, oysa sahip olunan dostluklar sarsılmadan ve mutlak bir şekilde kalır, böylece talihin sözümona armağanları kalsa bile, dostlarla süslenmemiş, onlardan yoksun bir yaşam yine de tatlı olamaz.

Bu kadarı yeter. [XVI 56] Şimdi, dostlukta olması gereken sınırları ve sevmenin hudutları üzerinde durmalıyız. Bunlarla ilgili, hiçbirini doğru bulmadığım şu üç düşüncenin öne sürüldüğünü görüyorum: Birincisine göre “Kendimiz için ne hissediyorsak, dostlarımız için de onu hissetmeliyiz,” ikincisine göre “Dostlarımıza karşı iyi niyetimiz onların bize karşı iyi niyetiyle eşit ve orantılı olmalı,” üçüncüsüne göreyse “Bir insan kendisine ne kadar değer veriyorsa, dostlarından da aynı değeri görmeli.”

[57] Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque sit, sic in amicum sit animatus: quam multa enim, quae nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum: precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi insectarique vehementius; quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multaeque res sunt in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt detrahique patiantur, ut eis amici potius quam ipsi fruantur.

[58] Altera sententia est quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Divitior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia, nec observare restricte ne plus reddat quam acceperit; neque enim verendum est ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aequo quid in amicitiam congeratur.

[59] Tertius vero ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Saepe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandae fortunae fractior. Non est igitur amici talem esse in eum qualis ille in se est, sed potius eniti et efficere ut amici iacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem.

[57] Bu üç düşünceden hiçbirine katılmıyorum. Bir insanın kendisi için ne hissediyorsa, dostu için de aynı hissetmesi gerektiğini öngören ilk düşünce kesinlikle doğru değildir, zira kendimiz için asla yapmayıp dostlarımız için yaptığımız ne çok şey var! Kendi işlerimiz için değersiz birinden bir şey istememiz, ricacı olmamız ve yine birine çok kızmamız ve şiddetle saldırmamız hiç doğru değildir ama bunları pek doğru bir şekilde dostlarımız uğruna yapabiliriz. İyi insanların, kendilerinden çok dostları yararlansın diye çıkarlarının çoğundan vazgeçtiği ve vazgeçmeye razı olduğu birçok durum vardır.

[58] İkinci düşünce dostluğu karşılıklı yükümlülüklerle ve isteklerle sınırlar. Kuşkusuz bu, dostluğu tam bir gelir-gider dengesi kuracak şekilde, çok sıkı ve dar bir anlamda hesaba vurarak tanımlamak demektir. Bana öyle geliyor ki, gerçek dostluk daha zengin ve daha bereketlidir, dar anlamda sadece kişinin aldığından fazlasını geri vermemeye dikkat etmesi değildir, dostlukta bir şeyin yitirilmesinden, toprağa dökülmesinden³³ veya yine dostlukta biriktirilip de hak edilenden fazlasını almaktan korkmaya gerek yoktur.

[59] Ancak bir insanın, kendisine ne kadar değer veriyorsa, dostlarından da o kadar saygı görmesi gerektiğini öngören üçüncü dostluk sınırı en kötüsüdür. Zira bazı insanların cesareti kırılır veya bu insanlar talihlerinin daha iyi olacağına dair umutlarını kaybederler. Bu yüzden dostları kişiye onun kendisi için düşündüğü gibi davranmaz, aksine dostlar onun yere serilen ruhunu ayağa kaldırmak, ona umut ve daha iyi bir düşünce aşlamak için daha çok uğraşmalı ve onu teşvik etmelidir.

Alius igitur finis verae amicitiae constituendus est, si prius quid maxime reprehendere Scipio solitus sit edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam eius qui dixisset ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus; nec vero se adduci posse ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e Septem: impuri cuiusdam aut ambitiosi aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius cui se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere et optare ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum; rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere.

[60] Quare hoc quidem praeceptum, cuiuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius praecipendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitias comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potius quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat.

[XVII 61] His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione communitas; ut etiam si qua fortuna acciderit ut minus iustae amicorum voluntates adiuvandae sint, in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum de via sit, modo ne summa turpitudine sequatur. Est enim quatenus amicitiae dari venia possit. Nec vero negligenda est fama, nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis et assentando colligere turpe est: virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est.

Bu yüzden gerçek dostluğa başka bir sınır çizilmesi gerekir ama önce Scipio'nun her zaman ağır bir şekilde eleştirdiği bir sözden bahsedeceğim. Scipio, dostluk hakkında, şunu söyleyen adamınkinden daha düşmanca bir söz bulunamayacağını söylerdi: "Bir gün nefret edecektmişsin gibi sev." Ayrıca Yedi Bilge'den biri kabul edilen Bias'ın böyle bir sözü söylediğinin yaygın olarak düşünülmesine ve inanılmasına³⁴ bir anlam veremiyordu, ona göre bu, her şeyi kendi gücü bağlamında düşünen, ahlâksız ve ihtiraslı birinin düşüncesi olsa gerekti. İnsan bir gün düşman olabileceğini düşündüğü biriyle dost olabilecek mi? Kaldı ki, sürekli eleştirme fırsatını bulabilmek için, dostunun olabildiğince sık hata yapmasını isteyip arzulaması gerekecek, yine dostlarının doğru davranışları ve başarıları karşısında kederlenmesi, acı çekmesi ve kıskançlık duyması gerekecek.

[60] Dolayısıyla bu kimin ilkesi olursa olsun, dostluğu söküp atmaya yarar. Onun yerine, karşılıklı dostluk kurarken daha dikkatli olmamız ve bir gün nefret edebileceğimiz kişiye bağlanmaya başlamamamız gerektiği ilke olarak benimsenmeliydi. Scipio, birisini sevdiğimizde mutlu olmasak bile, düşmanlık zamanını düşünmektense buna katlanmamız gerektiğini düşünüyordu.

[XVII 61] Dostluğa şu sınırların çizilmesi gerektiğini düşünüyorum: Dostların karakterleri düzgün olsun, öyle ki aralarında her konuda, düşüncelerinde, isteklerinde istisnasız bir ortaklık olsun. Talihten ötürü olur da dostların yaşamını ve şöhretini etkileyen bazı olaylarda, pek doğru olmayan isteklerine yardımcı olmak gerekirse, doğru yoldan büyük bir rezalete yol açmayacak şekilde sapılabilir. Sonuçta dostluğa bir dereceye kadar böyle bir hak tanınabilir. Kuşkusuz şöhret savsaklanmamalı, iş görürken vatandaşların iyi kanaatini göz önünde bulundurma gerekliliği hiç de ihmal edilecek bir silah değildir, bu kanaati dalkavukça sözlerle ve ikiyüzlülük yaparak kazanmaya çalışmak ahlâksızlıktır: Sevginin takip ettiği erdem hor görülmemeli.

[62] Sed—saepe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia—querebatur quod omnibus in rebus homines diligentiores essent: capras et oves quot quisque haberet dicere posse, amicos quot haberet non posse dicere; et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quaedam et notas, quibus eos qui ad amicitias essent idonei iudicarent.

Sunt igitur firmi et stabiles et constantes eligendi, cuius generis est magna penuria. Et iudicare difficile est sane nisi expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia. Ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem

[63] Est igitur prudentis sustinere ut currum, sic impetum benevolentiae, quo utamur quasi equis temptatis, sic amicitia aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur quam sint leves; quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Sin vero erunt aliqui reperti qui pecuniam praeferre amicitiae sordidum existiment, ubi eos inveniemus qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiae non anteponant, ut cum ex altera parte proposita haec sint, ex altera ius amicitiae, non multo illa malint? Imbecilla enim est natura ad contemnendam potentiam; quam etiamsi neglecta amicitia consecuti sint, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.

[62] Ancak –sıkça Scipio’ya dönüyorum, onun her konuşması dostlukla ilgiliydi– insanların diğer işlerde dostluktakin-den daha dikkatli davranmasından şikâyet ederdi: Ona göre insanlar ne kadar keçisi ve koyunu olduğunu söyleyebilirken, ne kadar dostu olduğunu söyleyemiyor; o hayvanları satın alırken dikkat ediyor, ancak dostlarını seçerken ihmalkâr davranıyorlar, dahası kimin dostluğa uygun olduğunu belirlerken kullanacakları herhangi bir işaret ve belirti de yok.

O halde sağlam, değişmez ve sarsılmaz dostlar seçilmeli, büyük ihtiyaç duyulan dostluk türü budur. Ayrıca denemeden karar vermek gerçekten zordur, bizzat dostluğun içinde deneyim kazanmak gerekir. Bu yüzden dostluk karardan önce gelir ve deneyimin gücünü ortadan kaldırır.

[63] O halde sağduyulu insana yakışan, arabada olduğu gibi, dosta yönelik iyi niyet güdüsünü dizginlemektir. Atlarda denediğimiz şeyi dostluklarda da deneyelim, önce dostların davranışlarını bir ölçüde kontrol edelim. Bazılarının ne kadar değersiz olduğu genelde az miktarda parayla bile anlaşılır, az parayla kıskırtılamayan bazılarının kim olduğu ise çok parayla öğrenilir. Parayı dostluğa tercih etmenin rezilce bir davranış olduğunu kabul eden birileri bulunacaktır, peki, makamları, *magistratus* yetkisini, buyrukları, güçleri ve zenginliği dostluğun önüne koymayan insanları nerede bulacağız? Bir yana ilk saydıklarımızı, diğer yana dostluk hakkı konulduğunda, büyük ölçüde o ilk şeyleri tercih etmeyecekler mi? İnsan doğası gücü küçümseyecek kadar kudretli değildir. Dostluğu es geçerek güce erişseler bile, mühim bir nedenden ötürü dostluğu es geçtikleri için hatalarının üstünün örtüleceğini düşünürler.

[64] Itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in eis qui in honoribus reque publica versantur; ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid, haec ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? Ad quas non est facile inventu qui descendant. Quamquam Ennius recte 'Amicus certus in re incerta cernitur', tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro genere hominum iudicare debemus et paene divino.

[XVIII 65] Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque est, eius quam in amicitia quaerimus, fides: nihil est enim stabile quod infidum est. Simplicem praeterea et communem et consentientem, id est qui rebus eisdem moveatur, eligi par est; quae omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum, neque vero qui non eisdem rebus movetur naturaque consentit aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est ut ne criminibus aut inferendis delectetur aut credat oblatis; quae pertinent omnia ad eam quam iamdudum tracto constantiam. Ita fit verum illud quod initio dixi: amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia: primum ne quid fictum sit neve simulatum (aperte enim vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam); deinde non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum.

[64] Bu yüzden yüksek makamlara erişenler ve devlet işleriyle uğraşanlar arasında gerçek dostluklara zor rastlanır, zira dostunun bir makama yükselişini kendi yükselişine tercih eden kişiyi nerede bulabilirsin? Bu konuları geçeyim artık, başkasının felaketlerine eşlik etmek çoğu insana ne kadar ağır ve ne kadar zor görünüyor! Dostunun başına gelen felaketlere katlanmayı kabul edecek birini bulmak zordur. Nasıl Ennius haklı bir şekilde, “Gerçek dost belirsizlik anında belli olur,” diyorsa, aynı şekilde şu iki şey de çoğu kişinin dönekliliğini ve zayıflığını ortaya serer: Ya iyi zamanlarında dostlarını küçümserler ya da kötü zamanlarında onları terk ederler. Dolayısıyla her iki durumda dostluğuyla ciddi, sarsılmaz ve değişmez durabilen birini insan soyunun çok nadir ve neredeyse tanrısal bir türü olarak değerlendirmemiz gerekir.

[XVIII 65] Dostlukta aradığımız değişmezliğin ve sarsılmazlığın temeli güvenilir olmaktır. Güvenilir olmayan hiçbir şey değişmez değildir. Ayrıca yalın, ortak ve aynı şekilde düşünen, yani aynı durumlardan etkilenen kişi dost seçilmelidir, bütün bunlar güvenilir olmakla ilgilidir. Zira kafası karışık, birden çok karaktere bürünebilen biri güvenilir olamaz, keza aynı durumlardan etkilenmeyen ve doğası gereği aynı şeyi düşünmeyen biri güvenilir ve değişmeyen biri olamaz. Şu da aynı konuya eklenmeli ki, kişi ne dostuna suçlama yapılmasından hoşlanır ne de suçlamalara inanır, tüm bu hususlar bu noktaya kadar ele aldığım sarsılmazlıkla ilgilidir. Böylece baştan beri söylediğim şu ilke doğrulanmış oluyor: Sadece iyi insanlar arasında dostluk olabilir.³⁵ Zira dostlukta şu iki hususa dikkat etmek kendisine aynı zamanda bilge diyebileceğim iyi insanın bir özelliğidir: İlk yapmacık ve ikiyüzlü davranıştan kaçınmalı (zira açıkça nefret etmek düşünüleni yüzde saklamaktan daha soylu bir davranıştır), ikinci olaraksa sadece başkasının dostumuza yaptığı suçlamaları savuşturmakla kalmamalı, aynı zamanda biz de ondan kuşku duymamalı ve her daim dostumuzun bir suç işlediğini düşünmemeliyiz.

[66] Accedat huc suavitas quaedam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiae; tristitia autem et in omni re severitas habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet et liberior et dulcior et ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

[XIX 67] Exsistit autem hoc loco quaedam quaestio subdifficilis: num quando amici novi digni amicitia veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio: non enim debent esse amicitiarum, sicut aliarum rerum, satietates; veterrima quaeque, ut ea vina quae vetustatem ferunt, esse debent suavissima, verumque illud est quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse ut amicitiae munus expletum sit

[68] Novitates autem, si spem adferunt ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illae quidem repudiandae, vetustas tamen loco suo conservanda; maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. Quin in ipso equo cuius modo feci mentionem, si nulla res impediat, nemo est quin eo quo consuevit libentius utatur quam intractato et novo. Nec vero in hoc, quod est animal, sed in eis etiam quae sunt inanima consuetudo valet, cum locis ipsis delectemur, montuosis etiam et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus.

[69] Sed maximum est in amicitia parem esse inferiori. Saepe enim excellentiae quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis; Quintum vero Maximum fratrem, egregium virum omnino, sibi nequaquam parem, quod is anteibat aetate, tamquam superiorem colebat; suosque omnes per se ipsos esse ampliores volebat.

[66] Buna konuşma ve tavırdaki tatlılığı da eklemeli, dostluğun hiç de azımsanmayacak bir lezzetidir bu. Hüzünlü ve katı duruşun her koşulda bir ciddiyeti vardır, ancak dostluğun daha yumuşak, daha cömert, daha tatlı ve her tür nezakete ve sokulganlığa daha açık olması gerekir.

[XIX 67] Bu noktada zor bir sorun beliriyor: Her daim genç atları yaşlılarına tercih etmemiz gibi, dostluğa değer gördüğümüz yeni dostları da eskilerine tercih etmemeli miyiz? İnsana yakışmayan bir kuşku bu, başka şeylerde olduğu gibi dostluklarda da doyum olmaması gerekir. Yıllanmış şaraplar gibi, en eski dostlukların da en tatlı dostluklar olması gerekir, kuşkusuz söylenen şu söz doğrudur: “Dostluk görevinin yerine getirilebilmesi için birlikte birçok kez tuz yemek gerekir.”³⁶ [68] Ancak aldatıcı olmayan bitkilerin meyve vermesi gibi, ümit veriyorlarsa yeni dostlukları küçümsememek gerekir, bununla birlikte eskisi de korunmalıdır, asıl güç eskisinde ve alışkanlıktadır. Daha önce bahsettiğim atla ilgili olarak, herhangi bir engel yoksa, herkes yeni ve terbiye edilmemiş bir at yerine, alıştığı atı gönülden kullanır. Sadece böyle, canlıyla ilgili bir konuda değil, aynı zamanda cansız şeylerle ilgili de alışkanlığın büyük bir gücü vardır, nitekim çetin veya yabanıl olsa bilse, çok uzun süre yaşadığımız yerleri severiz.

[69] Ancak en önemli konu, dostlukta daha aşağıda olanla eşit olunması gerektiğidir. Çoğunlukla dostlar arasında bir üstünlük farkı vardır, (deyiş yerindeyse) bizim çevremizde de Scipio’nun böyle bir üstünlüğü vardı, ancak kendisini Philus’tan, Rupilius’tan, Mummius’tan ve daha alt sınıftan gelen dostlarından asla üstün görmedi. Seçkin bir adam olan ağabeyi Quintus Maximus, kesinlikle ona denk değildi, ama Scipio yaşça büyük diye ona üstünmüş gibi saygı gösteriyor ve bütün yakınlarının kendisi sayesinde daha da refah içinde yaşamasını istiyordu.

[70] Quod faciendum imitandumque est omnibus, ut si quam praestantiam virtutis ingeni fortunae consecuti sint, impertiant ea suis communicentque cum proximis; ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliore vel animo vel fortuna, eorum augeant opes eisque honori sint et dignitati; ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis et generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt et aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores quos patres multos annos esse duxerunt. Quod est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum; fructus enim ingeni et virtutis omnisque praestantiae tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

[XX 71] Ut igitur ei qui sunt in amicitiae coniunctionisque necessitudine superiores exaequare se cum inferioribus debent, sic inferiores non dolere se a suis aut ingenio aut fortuna aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid aut etiam exprobrant, eoque magis si habere se putant quod officiose et amice et cum labore aliquo suo factum queant dicere: odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium, quae meminisse debet is in quem collata sunt, non commemorare qui contulit.

[72] Quamobrem ut ei qui superiores sunt submittere se debent in amicitia, sic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciunt cum ipsi se contemni putant; quod non fere contingit nisi eis qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis sed etiam opere levandi sunt.

[70] Bu herkesin yapması ve örnek alması gereken bir şeydir; erdem, karakter ve talih bakımından üstünlükleri³⁷ varsa onları yanındakilere bölüştürsün ve en yakın dostlarıyla paylaşsınlar, alt sınıftan bir anne babanın evladıysalar, karakter ya da talih bakımından daha nasipsiz bir yakınları varsa, onların malvarlığını artırıp makam ve saygınlığa kavuşmalarını sağlasınlar, masallarda da böyle olur, soyu sopu bilinmediği için uzun süre kölelik yapan insanların tanrıların veya kralların oğulları oldukları öğrenilince ve anlaşıncı, bu insanlar yine de uzun yıllar boyunca kendilerine babalık yapan çobanları sevmeye devam ederler. Bu, halihazırda öz ve bilinen babalar için bilhassa yapılmalıdır. Karakterin, erdemin ve her tür seçkin özelliğin getirisinden en çok, onu yakınımızla paylaştığımızda yararlanırız.

[XX 71] Nasıl daha üstün olanlar dostluk bağı ve zorunluluğundan ötürü kendilerinden aşağıda bulunanlarla eşit olmalıysa, aynı şekilde daha aşağıda bulunanlar da yakınlarının karakter, talih veya saygınlık bakımından kendilerinden üstün olmasından acı duymamalıdır. Bu tür insanların çoğu her daim ya bir şeyden yakınır ya da şikâyet eder, özellikle de yükümlülük bilinciyle, dostça ve emek harcayarak yaptıkları bir şey varsa, sürekli konuşup yakınırlar. Kuşkusuz yükümlülüklerinden şikâyet edenler iğrenç bir insan türüdür; kişi kendisine yapılan iyiliği hatırlamalı, ancak iyiliği yapan da yaptığı iyiliği unutmalıdır

[72] Bu yüzden dostlukta daha üstün olanların ne kadar tevazu göstermesi gerekiyorsa, daha aşağı dostlarını bir o kadar da yüceltmesi gerekir. Zira öyleleri vardır ki, küçümsemediklerini düşündükleri için dostlukları sıkıntıya çevirirler. Bu, şahsen küçümsemedikleri gerektiğini düşünenler dışında, kimsenin başına gelmez, onların bu düşünceden sadece sözlerle değil, aynı zamanda eylemle de kurtarılması gerekir.

[73] Tantum autem cuique tribuendum, primum quantum ipse efficere possis, deinde etiam quantum ille, quem diligas atque adiuves, sustinere. Non enim tu possis, quamvis excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere; ut Scipio P. Rupilius potuit consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere.

[74] Omnino amicitiae corroboratis iam confirmatisque et ingeniis et aetatibus iudicandae sunt; nec si qui ineunte aetate venandi aut pilae studiosi fuerunt, eos habere necessarios quos tum eodem studio praeditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices et paedagogi iure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt; qui neglegendi quidem non sunt, sed alio quodam modo est <* * *> Aliter amicitiae stabiles permanere non possunt; dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias; nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos quanta maxima potest esse morum studiorumque distantia.

[75] Recte etiam praecipitur in amicitiis, ne intemperata quaedam benevolentia, quod persaepe fit, impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim, ut ad fabulas redeam, Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrimis iter suum impediens audire voluisset. Et saepe incidunt magnae res, ut discedendum sit ab amicis; quas qui impedire vult eo quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est mollisque natura, et ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus.

[76] Atque in omni re considerandum est et quid postules ab amico, et quid patiari a te impetrari.

[73] Ancak önce her bir dostuna elinden ne kadar geliyor-
sa o kadar, sonra sevdiğin ve yardım ettiğin kimse ne kadar
kaldırabiliyorsa o kadar çok vermelisin. Zira ne kadar yüce
bir konumda olursan ol, her yakınıni en yüksek makamlara
getiremezsin. Örneğin Scipio, Publius Rutilius'u *consul* ya-
pabildi, ancak onun kardeşi Lucius'u yapamadı. Başka biri-
ne istediğini verebilecek olsan da, yine de onun bunu kaldı-
rabilecek yapıda olmasına dikkat etmelisin.

[74] Karakteri oturup yaşla olgunlaştığında, insanın dost-
luklarını değerlendirmesi gerekir; gençliğe adım attığında
avcılığa ve mızrak fırlatmaya ilgi duysa bile, aynı ilgi alanına
sahip diye sevdiği bir kişiyi, daha sonra kesinlikle dost olarak
benimsemesi gerekmez. Aksi halde sütanneler ve öğretmen-
ler eski olmaları hasebiyle insanlardan bolca iyi niyet bek-
leyecektir. Elbette bu kişiler de ihmal edilmemeli, aksine bir
ölçüde saygı görmelidir. <...> Kalıcı dostluklar başka türlü
ayakta kalmaz, zira farklı huylara farklı arzular eşlik eder,
bunlar arasındaki farklılık da dostluklardaki bağı koparır.
İyilerin kötülerle, kötülerin de iyilerle dost olamamasının tek
nedeni, aralarındaki farkın, huy ve arzuları arasındaki fark
kadar büyük olmasıdır.

[75] Dostluklarda doğru bir şekilde şunu bir ilke kabul et-
mek mümkündür: Sıklıkla olduğu gibi, ölçsüz bir iyi niyet,
dostların büyük kazançlarına engel olmasın. Nitekim masal-
lara başvurursam, Neoptolemus, yanında eğitim gördüğü ve
çokça gözyaşı dökerek kendisini yolundan alıkoymaya çalı-
şan Lycomedes'i dinleseydi, Troya'yı alamazdı. Ayrıca bazen
insanı dostlarından ayrılmak zorunda bırakan önemli olay-
lar olur, hasretlerine kolayca katlanamayacağı için, dostları-
nı alıkoymak isteyen kişi zayıf ve yumuşak karakterlidir ve
bu nedenle kendisiyle dostluk kurulmasını hak etmez.

[76] Gerçekten de her durumda hem dostundan ne isteye-
bileceğini hem de senden neyin istenmesine katlanabileceğini
düşünmen gerekir.

[XXI] Est etiam quaedam calamitas in amicitiiis dimittendis nonnumquam necessaria (iam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur). Erumpunt saepe vitia amicorum, tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus eluendae, et ut Catonem dicere audivi, dissuendae magis quam discindendae, nisi quaedam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum neque honestum sit nec fieri possit ut non statim alienatio disiunctioque facienda sit.

[77] Sin autem aut morum aut studiorum commutatio quaedam, ut fieri solet, facta erit, aut in rei publicae partibus dissensio intercesserit (loquor enim iam, ut paulo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiiis), cavendum erit ne non solum amicitiae depositae, sed etiam inimicitiae susceptae videantur. Nihil enim est turpius quam cum eo bellum gerere quocum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompei meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio; propter dissensionem autem quae erat in re publica, alienatus est a collega nostro Metello; utrumque egit graviter ac moderate et offensione animi non acerba.

[78] Quamobrem primum danda opera est ne qua amicorum discidia fiant; sin tale aliquid evenerit, ut extinctae potius amicitiae quam oppressae esse videantur. Cavendum vero ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae, ex quibus iurgia maledicta contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt, et hic honos veteri amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit qui faciat, non is qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiant, neve non dignos.

[XXI] Bir felaket de dostluklara son vermeyi gerekli kılabilir (şimdi konuşmamız bilgiler arasındaki yakınlıklardan halkın dostluklarına kayacak.)³⁸ Çoğu kez insanların kusurları ya kendi dostlarını ya da başkalarını hedef alsada, bu kusurların neden olduğu rezillik bizzat dostlara geri döner. Dolayısıyla böyle dostluklardan geri çekilerek arınmak gerekir. Cato'nun şöyle söylediğini duydum: Bu türden dostluklar, katlanılamaz bir haksızlık doğurmayacaksa, kesip atmak yerine parça parça sökülmesi, zira diğeri ne doğru ne onurlu ne de olanaklı bir davranış olabilir, hemen dosta ya bencilleşmemek ve aradaki bağı koparmamak gerekir.

[77] Çoğunlukla şöyle olur: Huylarda ve arzulara bir değişiklik olursa ya da araya devlet meseleleriyle ilgili bir uzlaşmazlık girerse (az önce dediğim gibi, şu anda bilgelerin dostluğundan değil, sıradan dostluklardan söz ediyorum), sadece dostluğun bozulmamasına değil, aynı zamanda arada düşmanlık varmış gibi bir görüntünün oluşmamasına da dikkat etmek gerekecek. Zira birlikte dostça ömür geçirdiğin biriyle kavgaya tutuşmaktan daha utanç verici bir şey yoktur. Bildiğiniz gibi, Scipio benim için Q. Pompeius'la dostluğundan vazgeçmişti, keza devletle ilgili bir uzlaşmazlıktan ötürü, meslektaşımız olan Metellus'tan uzaklaştı, her iki olayda da ciddi ve ölçülü davrandı, kalp kırıcı davranmadı.

[78] Bu nedenle öncelikle dostlarımızla aramızın açılmamasına özen gösterelim, ancak böyle bir olay olursa da dostluğun zorla sonlandırılmadığı, aksine azalarak bittiği görüntüsü verilmeli. Kuşkusuz dostlukların tartışmalar, beddualar ve hakaretler doğuran ciddi bir düşmanlığa dönüşmesine dikkat edilmelidir. Yine de bunlara katlanılabilecekse, sabredilmeli, eski dostluk onurlandırılmalı, böylece hata haksızlık yapanda olur, haksızlığa katlananda değil. Bütün bu kusurlara ve sakıncalara karşı alınacak tek bir önlem, hepsinin tek bir çaresi vardır: İnsanlar kimseyi çarçabuk sevmeye yeltenmesin ve hak etmeyenleri hiç sevmesin.

[79] Digni autem sunt amicitia quibus in ipsis est causa cur diligantur: rarum genus, et quidem omnia praeclara rara, nec quidquam difficilius quam reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, et amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos.

[80] Ita pulcherrima illa et maxime naturali carent amicitia, per se et propter se expetita, nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae et qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigit caritatis suae, sed quod per se sibi quisque carus est; quod nisi idem in amicitiam transferetur, verus amicus numquam reperietur; est enim is qui est tamquam alter idem.

[81] Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus nantibus agrestibus, cicuribus feris, primum ut se ipsae diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur), deinde ut requirant atque appetant ad quas se applicent eiusdem generis animantes, idque faciunt cum desiderio et cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit, et alterum anquirit cuius animum ita cum suo misceat ut efficiat paene unum ex duobus.

[XXII 82] Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, habere talem amicum volunt quales ipsi esse non possunt, quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab eis desiderant. Par est autem primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quaerere. In talibus, ea quam iamdudum tractamus stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentia coniuncti primum cupiditatibus eis quibus ceteri serviunt imperabunt, deinde aequitate iustitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet, neque quidquam umquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit; neque solum colent inter se et diligunt, sed etiam verebuntur; nam maximum ornamentum amicitiae tollit qui ex ea tollit verecundiam.

[79] Dostluğu hak edenler sevilme nedenlerini kendilerinde taşırlar. Nadir bir türdür bu, üstün olan her şey nadirdir ve kendi türünde her açıdan kusursuz bir örneği bulmaktan daha zor bir şey yoktur. Ancak çoğu insan kendi çıkarına olmadıkça bir şeyi iyi olarak görmez ve hayvan sürüsü gibi gördüğü dostlarından en çok kazanç sağlayacağını umduklarını daha çok sever.

[80] Böylece kendisi sayesinde ve kendisi için arzulanan, en güzel ve en doğal dostluktan mahrum kalır ve bu dostluğun ne kadar yüce ve ne kadar nitelikli olduğunu deneyimleyememiş olur. Nitekim herkes kendi kendini sever, bunu kendine düşkünlükten fayda umduğu için yapmaz, kendisi kendiliğinden sevilesi gelir. Bu düşkünlük dostluğa aktarılmadıkça gerçek dost bulunamaz, zira dostu, kişinin öteki kendisi gibidir.

[81] Vahşi hayvanların, uçan, yüzen, karada dolaşan ve evcil bütün hayvanların bile önce kendilerini sevdiği (zira bu tüm canlılarda ortak olarak doğuştan gelir), sonra aralarına katılabilecekleri aynı türden diğer canlıları arayıp onlara yaklaştıkları ve bunu insan sevgisine benzer bir şekilde ve arzuyla yaptıkları görülüyorsa, kendini seven ve neredeyse iki kişiyi bir kılmak için ruhunu ruhuna katabileceği başka birini arayan insan doğasında bu bilhassa olur.

[XXII 82] Ancak birçok kişi de –utanç verici sözler sarf etmek istemem ama– kendilerinin olamayacağı türde bir dosta sahip olmak istiyor, dostlarına vermedikleri şeyleri onlardan talep ediyorlar. Oysa olması gereken, önce kişinin kendisinin iyi bir insan olması, sonra kendisine benzeyen başka birini aramasıdır. Buraya kadar üzerinde durduğumuz dostluktaki kalıcılık, sadece böyle kişiler arasında sağlanabilir, iyi niyetle birbirine bağlanan insanlar öncelikle başkalarının tutsak olduğu arzulara egemen olacak, sonra eşitlik ve adaletten keyif duyacak, birbirleri için her şeyi göze alacak, onurlu ve doğru şeyler dışında birbirlerinden hiçbir şey istemeyecek, sadece birbirlerini sevip yüceltmeyecek, aynı zamanda birbirlerine saygı duyacaklardır, zira saygıyı söküp atan, dostluğun en büyük süsünü de söküp atmış olur.

[83] Itaque in eis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes; ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea quae summa sunt pervenire, coniuncta et consociata cum altera perveniret. Quae si quos inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimusque comitatus;

[84] haec est, inquam, societas, in qua omnia insunt quae putant homines expetenda—honestas, gloria, tranquillitas animi atque iucunditas—ut et cum haec adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua nec amicitiam neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit.

[85] Quocirca (dicendum est enim saepius) cum iudicaris diligere oportet, non cum dilexeris iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis et deligendis et colendis; praeposteris enim utimur consiliis, et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio; nam implicati ultro et citro vel usu diuturno vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus.

[83] Dolayısıyla dostlukta her tür ihtirasa ve günaha izin verildiğini düşünenler tehlikeli bir yanlış içindedir. Dostluk doğa tarafından kusurların yoldaşı olsun diye değil, erdemlerin yardımcısı olsun diye bahşedildi, zira erdem tek başına en yüce amacına ulaşamazdı, başka bir erdemle bağ kurup birleşerek ulaşabilirdi. Böyle bir birlikteliğe sahip, böyle bir birliktelik kurmuş veya kuracak birileri varsa, onların yoldaşlığını doğanın en yüce iyiliği bağlamında, en iyi ve en kutlu yoldaşlık saymalıyız.

[84] Demek istiyorum ki, bu birliktelik, insanların beklediği her şeyi, onuru, şanı, ruhun dinginliğini ve letafetini kendisinde barındırır, nitekim bunlar varsa, mutlu bir yaşam olur, bunlar olmadan mutlu bir yaşam olamaz. Madem en iyi ve en yüce şey mutlu yaşamdır, ona erişmek istiyorsak, erdem için çabalamalıyız, o olmadan ne dostluğa ne de arzulanabilir olan herhangi bir şeye kavuşabiliriz. Gerçekten de erdemi savsakladığı halde dostları olduğunu düşünenler, daha sonra bir gün ciddi bir olayla sınanmak zorunda kaldıklarında yanıldıklarını anlarlar

[85] Bu yüzden (defalarca söylenmesi gerekiyor) birine değer verdikten sonra düşünüp taşınmak değil, düşünüp taşındıktan sonra birine değer vermek gerekir.³⁹ Ancak birçok durumda ama özellikle de dostlarımızı seçip onlara hürmet etme konusunda ihmalkârlığımızın cezasını çekeriz, nitekim eski bir atasözünün yasakladığı şeyi yaparak, vakitsiz düşüncelere uyar, iş işten geçtikten sonra harekete geçeriz, zira öyle ya da böyle, gündelik yaşantımızla ve yükümlülüklerimizle birbirimize bağlanmışken, dostluk daha yolun yarısındanayken beklenmedik bir dargınlıktan ötürü birbirimizden koparız.

[XXIII 86] Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariae tanta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt; quamquam a multis virtus ipsa contemnitur, et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat; honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt ut nihil inanius, nihil esse levius existiment! Itemque cetera quae quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt qui pro nihilo putent; de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, et ei qui ad rem publicam se contulerunt, et ei qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, et ei qui suum negotium gerunt otiosi, postremo ei qui se totos tradiderunt voluptatibus: sine amicitia vitam esse nullam, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere.

[87] Serpit enim nescioquo modo per omnium vitas amicitia, nec ullam aetatis degendae rationem patitur esse expertem sui.

Quin etiam si quis asperitate ea est et immanitate naturae, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescioquem accepimus, tamen is pati non possit ut non anquirat aliquem apud quem evomat virus acerbitalis suae. Atque hoc maxime iudicaretur si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum quas natura desiderat abundantiam et copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo?

[XIII 86] Böyle elzem bir ilişki konusunda böylesine özensiz davranılması kınanmayı ne çok hak ediyor! Gerçekten de insan ilişkilerinde herkesin bir ağız olup faydasını kabul edeceği tek şey dostluktur, nitekim erdem bile birçok kişi tarafından küçümsenir, hatta onun bir palavra, bir gösteriş olduğu bile söylenir. Birçokları zenginliği önemsemez, azla yetinir ve sade giyinmekten hoşlanır, kimilerinin kendisine ulaşma arzusuyla yanıp tutuştuğu makamları birçok kişi öyle küçümser ki, makamlardan daha değersiz ve daha anlamsız hiçbir şey olmadığını düşünürler. Bu şekilde, bazı şeyler bazılarına hayranlık verici görünürken, aynı şeyleri değersiz bulan birçok kişi vardır. Ancak kendini devlete adayanlar, doğa bilgisi ve öğretisinden haz duyan, inzivada da işini yapan ve kendilerini tümüyle hazlara verenler, hepsi dostlukla ilgili aynı şeyi düşünür: Sonuç olarak insanlar soylu bir yaşam sürmek istiyorlarsa, dostluk olmadan yaşam da olmaz.

[87] Nitekim dostluk, bilinçli veya değil, bir şekilde herkesin yaşamına sızar, ömrün belli bir döneminin kendisinden yoksun geçmesine izin vermez.

Dahası, insan ilişkilerinden kaçınacak ve nefret edecek kadar vahşi ve sert bir karaktere sahip olan biri varsa, Atinalı Timon'un böyle biri olduğunu düşünüyoruz, o bile içindeki acı zehri kusacağı birini aramadan edemez. Bu düşünce şu örnekle çok daha iyi anlaşılır: Mümkün olsaydı da bir tanrı bizi şu insan kalabalığından çıkarıp ıssız bir yere koysaydı ve orada doğanın gerekli kıldığı her şeyi topluca ve bol bol verseydi, ama insanı görme olanağından tümüyle mahrum bıraksaydı, ıssızlık bütün hazların meyvesini çalmışken, kim böyle bir yaşama katlanabilecek kadar katı yürekli olabilirdi?

[88] Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum: si quis in caelum ascendisset, naturamque mundi et pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quae iucundissima fuisset si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum adnititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

[XXIV] Sed cum tot signis eadem natura declaret quid velit, anquirat, desideret, tamen obsurdescimus nescioquo modo, nec ea quae ab ea monemur audimus. Est enim varius et multiplex usus amicitiae, multaeque causae suspicionum offensionumque dantur; quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas in amicitia et fides retineatur; nam et monendi amici saepe sunt et obiurgandi, et haec accipienda amice cum benevole fiunt;

[89] sed nescioquo modo verum est quod in Andria familiaris meus dicit, ‘Obsequium amicos, veritas odium parit.’ Molesta veritas, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens praecipitem amicum ferri sinit; maxima autem culpa in eo qui et veritatem aspernatur et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde ut obiurgatio contumelia careat; in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quae non modo amico sed ne libero quidem digna est; aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.

[88] O halde büyüklerimizin kendi büyüklerinden duyduğu ve onların sürekli hatırlattığını duyduğum, yanılmıyorsa Tarentumlu Archytas'a ait olan şu söz doğrudur: "Birisini göğe yükselerek evrenin doğasını ve yıldızların güzelliğini seyretseydi, bu manzara onda keyif veren bir hayranlık uyandırmazdı, oysa yanında gördüklerini anlatabileceği biri olsaydı, bu en güzel manzara olurdu." Anlaşıyor ki, doğa yalnızlığı hiç sevmez, her zaman âdeta bir dayanak arar, en tatlı dayanak da yakın dosttur.

[XXIV] Ancak doğa ne istediğini ne aradığını ve ne gerektirdiğini bu kadar çok işaretlerle ifade ettiği halde, biz onu bir şekilde görmezden geliyoruz ve bize yaptığı uyarıları dinlemiyoruz. Nitekim dostluğun çeşitli ve çok katmanlı bir uygulama alanı vardır, bünyesinde kuşuklara ve kırgınlıklara yol açabilecek birçok nedeni barındırır, onlardan kaçınmak, onları hafifletmek ve onlara katlanabilmek bilgeye yaraşır. Kırgınlığı hafifletmenin tek gerekçesi, dostluğun faydasını ve güven duygusunu korumaktır, zira çoğu kere dostların uyarılması, eleştirilmesi ve iyi niyet söz konusuysa, bunların dostça kabul edilmesi gerekir.

[89] Ancak nedendir bilmem, dostumun *Andria*'da söylediği şu söz de doğrudur: "Göz yummak dost kazandırır, hakikat ise nefret."⁴⁰ Kendisinden dostluğun zehri olan nefret doğuyorsa, hakikat can sıkıcıdır, ancak göz yummak çok daha can sıkıcıdır, zira dostun hatalarını görmezden gelen, onun uçuruma yuvarlanmasına neden olur. En büyük suç ise hakikati küçümseyen ve göz yumulduğu için işi iyice sahtekârlığa vuran dostun kendisindedir. Bu yüzden bu konuda çok dikkatli bir akıl yürütmeliyiz, öncelikle uyarımız sert olmasın, eleştirimiz de hakaret içermesin. Bununla birlikte göz yumma da (zira Terentius'un sözcüğünü⁴¹ ben de severek kullanıyorum) kibarca olsun, sadece dosta değil, herhangi bir özgür adama yakışmayan ve kusurların yardımcısı olan dalkavukluk bizden uzak olsun, tiranla başka, dostla başka yaşanır.

[90] Cuius autem aures clausae veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, ut multa: melius de quibusdam acerbos inimicos mereri quam eos amicos qui dulces videantur; illos verum saepe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum, quod ei qui monentur eam molestiam quam debent capere non capiunt, eam capiunt qua debent vacare; peccasse enim se non anguntur, obiurgari moleste ferunt; quod contra oportebat delicto dolere, correctione gaudere. [XXV 91] Ut igitur et monere et moneri proprium est verae amicitiae, et alterum libere facere, non aspere, alterum patienter accipere, non repugnanter, sic habendum est nullam in amicitii pestem esse maiorem quam adulationem, blanditiam, assentationem; quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem.

[92] Cum autem omnium rerum simulatio vitiosa est—tollit enim iudicium veri idque adulterat—tum amicitiae repugnat maxime; delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo ut unus quasi animus fiat ex pluribus, qui id fieri poterit si ne in uno quidem quoque unus animus erit idemque semper, sed varius commutabilis multiplex?

[93] Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus eius qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? Negat quis, nego; ait, aio; postremo imperavi egomet mihi omnia assentari, ut ait idem Terentius, sed ille in Gnathonis persona. Quod amici genus adhibere omnino levitatis est;

[90] Kulaklarını gerçekliğe, gerçeği dostundan bile duymayacak kadar kapamış birinin kurtuluş umudu yoktur. Cato'nun birçok sözü gibi şu sözü de ünlüdür: Kimileri için haşin düşmanların tatlı dostlardan daha hayırlı olduğu görülür, zira öyle düşmanlar çoğunlukla gerçeği söylerken, diğerleri hiç söylemez. Şu da saçmadır: İnsanlar rahatsız olmaları gereken şeylerden rahatsız olmuyor, umursamamaları gereken şeylerden rahatsız oluyorlar, zira hata yapmalarını bir sorun olarak görmüyor, eleştirilmeyi rahatsız edici buluyorlar, oysa tersine, kusurlarına üzölmeleri, düzeltilmekten de hoşlanmaları gerekirdi.

[XXV 91] Dolayısıyla gerçek dostluğa uyarmak, uyarılmak, ilkinii sert değil, yumuşak bir dille yapmak, ikincisini ise itiraz etmeden, sabırla kabul etmek yakışır, bu yüzden dostluklarda dalkavukluktan, yaltaklanmadan ve pohpohlamadan daha büyük bir bela olmadığını kabul etmeliyiz. Nitekim her şeyi keyfine göre anlatan ve gerçekten hiç söz etmeyen döneş ve sahtekâr insanlara has bu kusur birçok isimle ifade edilmeli.

[92] İkiyüzlölük her durumda kusurlu bir davranıştır –zira gerçeğe dayanan hükmü söküp atar ve bozar– dostlukla büyük ölçüde çatışır, gerçekliğı ortadan kaldırır, o olmayınca da dostluğun adı bile kalmaz. Zira dostluğun gücü birçok ruhtan tek bir ruh oluşmasında bulunuyorsa, bir ruh her daim aynı kalacak şekilde tek bir ruha katılmıyor, aksine farklı ve çok katmanlı bir değişkenlik gösteriyorsa, bu birleşme nasıl olacaktır? [93] Karakterini bir başkasının sadece hissine ve isteğine değil, aynı zamanda çehresine ve kafa sallamasına uyduran biri kadar döneş ve değişken başka bir şey olabilir mi? “O ‘hayır’ derse, ben de ‘hayır’ derim, ‘evet’ derse, ben de ‘evet’ derim, özetle kendime her şeye eyvallah demeyi buyurdum.”⁴² Terentius böyle diyor, ama Gnatho karakterinin ağzından. Bu tür bir dost edinmek tümüyle döneşlik göstergesidir.

[94] multi autem Gnathonum similes cum sint loco fortuna fama superiores, horum est assentatio molesta cum ad vanitatem accessit auctoritas.

[95] Secerni autem blandus amicus a vero et internosci, tam potest adhibita diligentia quam omnia fucata et simulata a sinceris atque veris. Contio, quae ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet quid intersit inter popularem, id est assentatorem et levem civem, et inter constantem severum gravem.

[96] Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures contionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis! Dissuasimus nos, sed nihil de me; de Scipione dicam libentius; quanta illa, di immortales, fuit gravitas, quanta in oratione maiestas, ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres! Sed adfuistis et est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque ut ad me redeam, meministis, Q. Maximo fratre Scipionis et L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licini Crassi videbatur; cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur; atque is primus instituit in forum versus agere cum populo; tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est praetore me, quinquennio antequam consul sum factus; ita re magis quam summa auctoritate causa illa defensa est.

[94] Ancak Gnatho'ya benzeyen çok kişi vardır, soy, talih ve şöhret bakımından daha üstün oldukları halde, nüfuzları içi boş karakterlerini destekleyince dalkavuklukları da rahatsızlık verir.

[95] Yine de nasıl ki sahte ve yanlış ne varsa, gerçek ve doğru olandan ayırt edilebiliyorsa, dikkatli bir gözlemle sahte bir dostu gerçek bir dosttan ayırt etmek ve ayrı tutabilmek de mümkündür. Kör cahillerden oluşan bir halk meclisi bile genelde popülist, yani dalkavuk ve dönek bir vatandaş ile dürüst ve ciddi bir vatandaş birbirine karıştırmaz.

[96] Geçenlerde C. Papirius, *tribunus plebis*'lerin yeniden seçilmeleriyle ilgili bir yasa teklifi sunarken, meclisteki kulaqlara ne tatlı sözlerle seslenmişti! Biz de buna karşı çıktık, ancak kendimden değil, daha büyük bir keyifle Scipio'dan bahsedeceğim. Ey ölümsüz tanrılar! Onun konuşmasında ne büyük bir ciddiyet ve yücelik vardı! Görsen, hiç tereddüt etmeden, Roma halkının bir yoldaşı değil de önderi sanırdın. Ancak siz de oradaydınız, konuşma sizin yanınızda yapıldı. Bu sayede halk yasası halkın oylarıyla reddedildi. Şimdi kendime döneyim, hatırlarsınız, Scipio'nun kardeşi Q. Maximus ile L. Mancinus'un *consul*'lükleri döneminde,⁴³ C. Licinius Crassus'un rahiplerle ilgili yasası nasıl da halkçı bir yasa olarak görülüyordu, zira bu yasaya göre rahip atama hakkı kuruldan alınıp halkın inisiyatifine bırakılıyordu, öte yandan *forum*'da yüzünü halka dönerek konuşma yapan ilk odur.⁴⁴ Buna karşın ölümsüz tanrıların buyruğu, savunmamız aracılığıyla, halka dönük bu konuşmaya kolayca üstün geldi. Bu olay *consul* seçilmemden beş yıl önce, *praetor* olduğum sırada gerçekleşti. Böylece bu dava üstün bir yetki sayesinde değil, hakkıyla kazanılmış oldu.

[XXVI 97] Quod si in scaena, id est in contione, in qua rebus fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum et illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quae tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem aut amari, cum id quam vere fiat ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest nisi ei qui eam recipit atque ea delectatur. Ita fit ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur et se maxime ipse delectet.

[98] Omnino est amans sui virtus, optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intellegit; ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi praediti esse quam videri volunt; hos delectat assentatio, his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur haec amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comoediis assentatio faceta nobis videretur, nisi essent milites gloriosi. ‘Magnas vero agere gratias Thais mihi?’: satis erat respondere ‘Magnas’; ‘Ingentes,’ inquit. Semper auget assentator id quod is cuius ad voluntatem dicitur vult esse magnum.

[XXVI 97] Sahnede, yani kılık değiştirme ve aldatma imkânının çok olduğu halk meclisinde dahi –açık ve gün yüzüne çıkarılmış olması koşuluyla– gerçeğe yer varken, değeri sadece gerçekle ölçen dostlukta gerçeğe niçin yer olmasın? Zira dendiğine göre, dostlukta açık bir yürek görmez ve karşıdakine açık bir yürek göstermezsen ne sadakat ne kesinlik bulursun, keza gerçekte ne olduğunu bilmediğin sürece sevmez ve sevilmezsin. Şu dalkavukluk ise, ne kadar tehlikeli olursa olsun, onu kabul eden ve ondan keyif duyan dışında kimseye zarar veremez. Buradan anlaşılan o ki, kendisine dalkavukluk edilen ve bundan en fazla keyif duyan kişi kulaklarını dalkavuklara en fazla açan kişidir.

[98] Erdem kendisini istisnasız sever, zira kendisini en iyi şekilde tanır, kendisinin sevilebilir olduğunu anlar, ancak şimdi erdemden değil, erdem fikrinden bahsediyorum. Zira az insan erdemli görünmek yerine gerçekten erdemli olmayı istiyor, dalkavukluk onları memnun ediyor, onlara arzularına uygun bir konuşma yapılıncaya, bu boş konuşmanın alkışlanası değerlerinin bir tanığı olduğunu düşünüyorlar. O halde biri gerçeği duymak istemezken, diğeri de yalan söylemeye hazırsa, ikisi arasında bir dostluk yok demektir. Övünge askerler olmasaydı, komedilerdeki asalakların dalkavukluğu bize komik görünmezdi.⁴⁵ “Thais, bana çok mu teşekkür ediyor?” sorusuna, “çok” diye cevap vermesi yeterli olduğu halde, “binlerce” der.⁴⁶ Zira bir dalkavuk, kimin keyfine göre konuşuyorsa, o kişinin büyüklüğünü abartır.

[99] Quamobrem quamquam blanda ista vanitas apud eos valet qui ipsi illam allectant et invitant, tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt nisi qui admodum est excors; callidus ille et occultus ne se insinuet studiose cavendum est; nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando saepe assentetur, et litigare se simulans blandiatur atque ad extremum det manus vincique se patiatur, ut is qui illusus sit plus vidisse videatur. Quid autem turpius quam illudi? quod ut ne accidat magis cavendum est. Ut me hodie ante omnes comicos stultos senes Versaris atque illuseris lautissime—

[100] Haec enim etiam in fabulis stultissima persona est, improvidorum et credulorum senum. Sed nescioquo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est sapientium (de hac dico sapientia, quae videtur in hominem cadere posse), ad leves amicitias defluxit oratio; quamobrem ad illa prima redeamus eaque ipsa concludamus aliquando.

[XXVII] Virtus, virtus inquam, Gai Fanni et tu Quinte Muci, et conciliat amicitias et conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quae cum se extulit et ostendit suum lumen, et idem aspexit agnovitque in alio, ad id se admovet vicissimque accipit illud quod in altero est; ex quo exardescit sive amor sive amicitia (utrumque enim ductum est ab amando); amare autem nihil est aliud nisi eum ipsum diligere quem ames nulla indigentia, nulla utilitate quaesita, quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia etiamsi tu eam minus secutus sis.

[99] Bu yüzden bu içi boş övgü, kendisini davet eden ve duymak isteyen kişiler üzerinde etkili olsa da, yine de daha ciddi ve daha sarsılmaz olan kişiler de dikkatli olmaları ve bu kurnaz dalkavukluğa kapılmamaları için uyarılmalıdır. Zira budala değilse herkes birinin açıkça dalkavukluk yaptığını görür, kurnaz ve gizli dalkavukluğun sinsice sokulmadığına dikkat etmek gerekir, böyle bir dalkavuk kolayca anlaşılmaz, çoğunlukla karşı çıkarken bile dalkavukluk yapar, tartışıyormuş gibi yaparak yaltaklanır ve sonunda tartışmada kaybetmiş gibi görünmeyi kabul eder, böylece alay ettiği kişinin o konuyu kendisinden daha iyi anlamış gibi görünmesini sağlar. Alay edilmekten daha rezilce ne var? Şu duruma düşmemek için daha çok dikkatli olmak gerekir:

“Bugün beni komedilerdeki budala ve yaşlılardan daha çok yerin dibine sokuyor ve benimle düpedüz alay ediyorsun.”⁴⁷

[100] Gerçekten de bu hikâyelerde bile en budala karakterler, öngörüsüz ve kolay ikna edilebilen yaşlılardır.

Ancak konu kusursuz, yani bilge insanların dostluklarından –elbette insanın ulaşabileceği türde bir bilgelikten söz ediyorum– bu önemsiz dostluklara nasıl geldi, bilmiyorum. Bu yüzden ilk konuya geri dönelim ve onu bir sonuca bağlayalım.

[XXVII] C. Fannius ve sen Q. Mucius, ikinize de söylüyorum, dostlukları meydana getiren ve koruyan erdemdir, sadece erdem Zira erdemde uyum, değişmezlik ve sarsılmazlık vardır; erdem doğrulup kendi ışığını gösterip, aynı ışığı bir başkasında görüp tanıyınca ona yönelir ve karşılığında başkasındaki ışığı almış olur, “sevgi” ve “dostluk” buradan filizlenir. Bu iki kelime de “sevmek” kelimesinden gelir,⁴⁸ ancak “sevmek” sevdiğin kişiye hiçbir menfaat ve çıkar beklentisi olmaksızın bağlanmaktan başka bir şey değildir. Senin en ufak bir beklentin olmasa bile, bunlar dostluktan baş vermiş çiçekler gibi zaten açarlar.

[101] Hac nos adulescentes benevolentia senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Galum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus; haec etiam magis elucet inter aequales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummius. Vicissim autem senes in adulescentium caritate acquiescimus, ut in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adulescentis P. Rutili, A. Vergini familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitae naturaeque nostrae, ut alia ex alia aetas oriatur, maxime quidem optandum est ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum eisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire;

[102] sed quoniam res humanae fragiles caducaeque sunt, semper aliqui anquirendi sunt quos diligamus et a quibus diligamur. Caritate enim benevolentiaque sublata omnis est e vita sublata iucunditas.

Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vivet. Virtutem enim amavi illius viri, quae extincta non est, nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis. Nemo umquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet.

[103] Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia Scipionis possim comparare; in hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit.

Numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil audiavi ex eo ipse quod nollem. Una domus erat, idem victus isque communis, neque solum militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes.

[101] Gençken L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Nasica ve Scipio'muzun kayınpederi olan Tib. Gracchus gibi yaşlılara iyi niyetle bağlandık. Bu bağlılık ben, Scipio, L. Furius, P. Rupilius ve Sp. Mummius gibi yaşlılar arasında daha da belirgindir. Ancak şimdi yaşlılar olarak, siz ve Q. Tubero gibi gençlerin sevecenliğinde huzur buluyoruz, çok daha genç olan P. Rutilius ve A. Verginius'un gösterdiği yakınlıktan keyif alıyorum. Bununla birlikte, madem yaşamın ve doğamızın mantığı, bir kuşağın başka bir kuşaktan doğması üzerine kurulmuş, denildiği gibi, başlangıç noktasında kimlerle beraber olduysan, yarışın sonuna da onlarla varmayı her şeyden çok istemelisin.

[102] Ancak insan ilişkileri kırılgan ve bozulmaya yatkın olduğu için, her daim sevebileceğimiz ve kendileri tarafından sevilebileceğimiz başka kişiler aramalıyız. Sevecenlik ve iyi niyet silindi mi, yaşamdan tatlılık da silinir.

Ani ölümüne rağmen, benim için Scipio hâlâ yaşıyor ve her daim yaşayacak. Zira ben o adamın hiçbir zaman tükenmemiş olan erdemini sevdim, sağlığında her daim tanıklık ettiğim o erdem sadece gözlerimin önüne gelip durmuyor, aynı zamanda gelecek kuşaklar için de parlak ve seçkin bir örnek olacak. Kimse onun hatırasının ve hayalinin göz önünde tutulması gerektiğini düşünmeden, bir işe cesaretle ve umutla girişmeyecek.

[103] Talihin ve doğanın bana bahsettiği her şey içinde Scipio'nun dostluğuyla karşılaştırabileceğim başka bir şey yok. Bana göre bu dostlukta devlet konusunda uzlaş, kişisel meselelerde danışma ve zevk dolu bir huzur vardı. Hissettiğim kadarıyla, onu en ufak bir konuda bile kırmadım, ondan istemediğim bir söz duymadım. Evimiz birdi, birlikte ortak bir yaşam sürdük, sadece askerlikte değil, aynı zamanda yolculuklarda ve köylerde birlikteydik.

[104] Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi, in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum tempus contrivimus? Quorum rerum recordatio et memoria si una cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem; sed nec illa exstincta sunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria mea. Et si illis plane orbatus essem, magnum tamen adfert mihi aetas ipsa solacium; diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum; omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sunt.

Haec habui de amicitia quae dicerem; vos autem hortor ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta nihil amicitia praestabilius putetis.

[104] Nitekim her daim bir şey öğrenme ve bilme çabalarımızdan ve gözlerden uzakta, boş vaktimizin tamamını bu amaca vakfetmiş olmamızdan bahsetmeme gerek var mı? Bütün bunların kaydı ve hatırası sadece onunla ölüp gitseydi, candan bağlandığım ve yürekten sevdiğim bu adamın hasretine asla dayanamazdım, aksine bunlar silinmiyor, düşüncemle ve hatıramla daha da besleniyor ve büyüyor. Dahası, bunlardan tamamen mahrum olsaydım, o vakit de şu geçkin yaşım bana teselli olurdu, zira bu hasretle daha uzun yaşayamam. Ne kadar büyük olursa olsun, kısa sürecek bir hasrete katlanabilmek gerekir.

Dostluk üzerine söyleyeceklerim bu kadar, sizi şu konuda yüreklendirmek istiyorum: Kendisi olmadan dostluğun da var olamayacağı erdemi öyle sağlamlaştırsın ki, erdem dışındakiler dostluktan daha üstün bir şey olduğunu düşünemeyesiniz.

Sonnotlar

- 1 Cicero'nun muhtemelen 90 yılında, on altı yaşındayken *toga virilis*'i giydiği kabul edilirse, 88 yılında ölen *Augur*'un yanında sadece iki yıl boyunca eğitim gördüğü düşünülebilir.
- 2 Sulpicius ile Atticus akrabaydı. Sulla ile Marius arasındaki iç savaş döneminde Sulpicius ile Pompeius farklı taraflarda yer aldıkları için birbirlerine düşman olmuşlardı.
- 3 Burada kastedilen Cicero'nun *Cato Maior De Senectute* adlı eseridir. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- 4 “Bilge” (Sapiens) Marcus Cato'nun adlarından biri olmuştur.
- 5 Yunan düşünce tarihinde Yedi Bilge olarak anılan kişiler şunlardır: Thales, Bias, Solon, Khilon, Pittakos, Periandros, Kleobulos. Bkz. Platon, *Protagoras* 343a; Plutarchus, *Septem Sapientium Convivium*, passim.
- 6 Burada kastedilen kişi Sokrates'tir. Platon'un Sokrates'in ağzından anlattığına göre (*Sokrates'in Savunması* 21a) Khairephon tanrı Apollon'a adanan kehanet merkezi Delphoi'ye gitmiş ve Sokrates'ten daha bilge biri olup olmadığını sormuş, tanrı da kimsenin Sokrates'ten daha bilge olmadığını cevabını vermiş. Cicero bu kehanetten sıkça bahseder. Bkz. *Dostluk Üzerine* 10; 13; *Cato Maior De Senectute* 21.78; *Academica* 1.4.16.
- 7 Sokrates.

- 8 Burada Stoacılar kastediliyor olabilir.
- 9 Diğer Stoacılar gibi, Laelius da ölümün kötü bir şey olmadığını düşünür.
- 10 Numantia ve Kartaca.
- 11 Genç Scipio kendisine kalan mirası babasının boşadığı öz annesi Papiria'ya vermiş, o öldükten sonra yine kendisine geçen mirası kız kardeşlerine paylaştırmıştır.
- 12 Scipio Senatus'ta toprak yasası görüşülürken şiddetli bir şekilde Carbo'ya karşı çıkmış, sonrasında kalabalık bir kitlenin eşliğinde evine dönmüş ve ertesi sabah yatağında ölü bulunmuştu. Cicero onun ölümünü şüpheli bulmakta ve büyük ölçüde Carbo'yu suçlar görünmektedir. Bkz. Cicero, *De Fato* 18; *De Re Publica* 6.12; *De Oratore* 2.170; *Epistulae ad Familiares* 9.21.3; *Epistulae ad Quintum Fratrem* 2.3.3. Benzer aktarımlar için bkz. Appianus, *Bella Civilia* 1.20; Velleius Paterculus 2.4.
- 13 Epikürosçular.
- 14 İtalya'nın güneyine yerleşmiş olan Yunan kolonistler bu bölgeye Büyük Yunanistan (Magna Graecia) demiştir. Daha sonra bu isim tüm Yunan coğrafyası anlamında da kullanılmıştır. Esasta bölgenin bir ucunda kuruluşu 740'lı yıllara kadar giden, en eski Cumaeli Euboea kolonisi, diğer ucunda 706 yılında kurulan Tarentum'un Sparta kolonisi bulunuyordu. En sonuncusu ise 433'te kurulan Heraclea kolonisidir. Ayrıca metnin bağlamında, bölgede yer alan Crotona'da felsefe okulu olan Pythagorasçılardan söz edilmektedir.
- 15 Burada kastedilen dost çiftleri şunlardır: Theseus ile Piritous, Achilles ile Patroclus, Orestes ile Pylades ve Damon ile Phintias'tır. Sonuncu çiftle ilgili olarak bkz. Cicero, *De Officiis* 3.45; *De Finibus* 2.79.
- 16 Burada kastedilen, Sofistlere, retorikçilere ve Yeni Akademi'nin filozoflarına özgü olan, aniden açılan bir konuda hemen ikna edici konuşma yapabilme yeteneğidir. Bkz. Cicero, *De Finibus* 2.1; *De Oratore* 1.102.

- 17 Tartışma sanatını uygulayanlar.
- 18 Eski Stoacılar bilgeliği insanın ulaşmasının neredeyse imkânsız olduğu bir hedef olarak kabul etmiştir. Buna karşın Scipio Çevresi'nde de bulunan Stoacı Panaetius'la birlikte bilgelik günlük hayattaki erdemli düşünce ve davranışlardan oluşan nispeten ulaşılabilir bir hedefe dönüşmüş, Romalı yaşam tarzına daha uygun bir hale gelmiştir. Bu ve devamındaki açıklamalar, aynı entelektüel çevrede bulunan Laelius'un da bilgelik anlayışındaki bu dönüşümden etkilendiğini göstermektedir.
- 19 Burada su ve ateş yaşamdaki temel gereksinimleri simgeler.
- 20 Burada Agrigentumlu Empedokles'e ve evrenin kökeni üzerine yazdığı doğa felsefesi metnine gönderme vardır. Filozofa göre dostluk (anlaşma) ile anlaşmazlık daimî bir çatışma halindedir, bu çatışma dört elementin birleşmesini ve dağılmasını sağlar.
- 21 Anekdotan anlaşıldığı kadarıyla Romalı oyun yazarı Marcus Pacuvius tarafından yeniden yazılan Euripides'in *İphigenia Tauris'te* adlı eserine gönderme vardır. Bkz. Euripides, *İphigenia Tauris'te*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 25-28.
- 22 Örneğin bkz. Livius 21.4.9; Horatius, *Carmina* 3.6.361; 4.4.42; Iuvenalis 7.161.
- 23 Stoa felsefesine göre bilge hiçbir şeye ihtiyaç duymaz.
- 24 Scipio'ya göre insan ne kadar bilge olursa olsun, bazen dostuyla arasının açılmaması için iyi bir talihe ihtiyaç duyar. Burada, bahsedilen nedenlerden ötürü dostlukların kaçınılmaz olarak sonlanabildiği vurgulanmaktadır.
- 25 133 yılında.
- 26 132 yılında.
- 27 Roma ordusuna yenildikten sonra intihar etmiştir.
- 28 Burada kastedilen politik gelenektir.
- 29 İki yasayla ilgili olarak bkz. *Kişiler ve Terimler Sözlüğü/Dizini*.

- 30 Ülkesine yararlı hizmetleri olan devlet adamlarının daha sonra haksızlığa uğraması, Cicero'nun kendi kişisel deneyimiyle özdeşleştirdiği için sıkça ele aldığı bir konudur. Örneğin bkz. *De Re Publica* 1.5-6. Türkçesi için bkz. *Devlet Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.
- 31 Stoacıların.
- 32 Epikürosçular ve Kyrene ekolüne mensup olanlar.
- 33 Burada Türkçedeki “boşa gitmek” anlamında bir deyim kullanılıyor (in terram defluere).
- 34 Örneğin bkz. Aristoteles, *Retorik* 2.13.
- 35 Bkz. 18.
- 36 “Birlikte birçok sıkıntıya katlanmamız gerekir” anlamında bir deyiş. Karş. Aristoteles, *Eudemos'a Etik* 7.2; *Nikomakhos'a Etik* 8.3.8.
- 37 Burada ve metnin devamında geçen talih üstünlüğü hem genel olarak iyi talihli hem de zengin olmak anlamındadır.
- 38 Bkz. 32.
- 39 Cicero bu ilkeyi Theophrastus'tan almış olmalıdır.
- 40 Terentius, *Andria* 1.1.41.
- 41 Burada bahsedilen sözcük *obsequium*'dur. Yaygınlıkla “iyilik, lütuf” ve “sevme eğilimi, uyum sağlama” anlamlarında kullanılsa da, burada olumsuz olarak “gerçeği zarar verecek ölçüde göz ardı etme, kusurlara göz yumma” anlamında kullanılmıştır.
- 42 Terentius, *Eunuchus* 2.2.21 (1.250).
- 43 145 yılında.
- 44 Plutarchus, *Gracchus'un Yaşamı* V.5'e göre bu uygulama ilkin C. Gracchus tarafından gerçekleştirilmiştir.
- 45 Bkz. Plautus, *Miles Gloriosus*, passim.
- 46 Laelius burada Terentius'un *Eunuchus* oyunundaki (2.1.1) Thraso karakterinin konuşmasını hatırlatıyor.
- 47 Bu dizeler Caecilius Statius'un *Epiclerus*'undan alınmıştır. Karş. Cicero, *Cato Maior De Senectute* 36.
- 48 Sevgi “amor”, dostluk “amicitia” ve sevmek “amare”.

Kaynakça

- Cicero, *De Senectute et De Amicitia*, Ed. C. K. Dillaway, Perkins et Purves, Philadelphia 1842.
- . *Devlet Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.
- . *Dostluk Üzerine*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa, İstanbul 2017.
- . *Laelius: On Friendship and the Dream of Scipio*, Çev. J. G. F. Powell, Warminster, 1990.
- . *On Old Age - On Friendship - On Divination*, Çev. W. A. Falconer (Loeb Classical Library 154 Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923.
- . *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine*, Çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Euripides, *İphigenia Tauris'te*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Keith, L. Arthur, "Cicero's Idea of Friendship", *The Sewanee Review* 37.1 (1929): 51-58.
- Leach, E. Winsor, "Absence and Desire in Cicero's 'De Amicitia'", *The Classical World*, 87.2 (1993): 3-20.
- Powell, J. G. F. "The Manuscripts and Text of Cicero's Laelius de Amicitia", *The Classical Quarterly*, 48.2 (1998): 506-518.

Kişiler ve Terimler Sözlüğü/Dizini

Acilius (Lucius Acilius): Cato'nun çağdaşı, 12 Levha Yasaları'yla ilgili bir eser kaleme almıştır. (6)

Aemilius (Papus Aemilius): 282 ve 278'de *consul*, 275'te *censor*. (39)

(Genç) Africanus: Bkz. Publius Cornelius Scipio Aemilianus Minor Africanus=Genç. Bkz. *Sunuş*.

(Yaşlı) Africanus: Bkz. Scipio, Publius Cornelius Scipio Africanus Maior=Yaşlı.

Agrigentum (24)

Andria: Terentius'un bir eseri. (89)

Apollon: Güneş ve Kehanet Tanrısı. (7, 10, 13)

Archytas (Tarentumlu Archytas): 400'lü yıllarda yaşayan Pythagorasçı komutan, devlet adamı ve filozof. (88)

Asya: (37)

Atticus (Titus Pomponius Atticus): Bkz. *Sunuş*. (2)

Atina: (7, 87)

Augur (çoğulu: *augures*): Roma'da gökyüzündeki işaretlere bakarak tanrıların insanlara gönderdiği mesajları yorumlayan kâhin. (1, 7) Bkz. Quintus Mucius Scaevola (Augur).

Bias: Yunanistan'ın Yedi Bilgesi'nden biri, altıncı yüzyılda yaşamıştır. (59)

Blossius (Caius Blossius): Antipater'in bir öğrencisi ve Tiberius Gracchus'un ateşli bir taraftarı. (37)

- Brutus (Decimus Iunius Brutus): 138'de Scipio Nasica Sero-
pio ile birlikte *consul*, 137'de Lusitania ve 136'da Gal-
laeci fatihi. (7)
- Capitolium: Roma'daki Saturnius Tepesi'nin zirvesine inşa
edilen Iuppiter Tapınağı. (37)
- Carbo (Caius Papirius Carbo): 131'de *tribunus*, 120'de *con-
sul*, Tiberius Gracchus taraftarı olan, ünlü bir hatip. (39,
41)
- Cassius (Spurius Cassius Vecellinus): 502, 493 ve 486'da
consul. (28)
- Cato (C. Porcius Cato): Aşağıdaki Yaşlı Cato'nun torunu,
114'te *consul*. (39)
- Cato (Marcus Porcius Cato Maior=Yaşlı): 195'te *consul*,
184'te *censor*. (4-6, 9-11, 21, 76, 90, 101)
- Censor: Her beş yılda bir, 18 aylık süre için seçilen memur-
lardan her biri. Temel görevleri vergi verecek olan va-
tandaşları vergi derecelerine göre sıralamak ve oy kulla-
nacak olan vatandaşların seçmen sınıflarını belirlemektir.
(39)
- Consul: Roma'da kralların kovulmasından sonra, her yıl se-
çilen en yetkili devlet memuru. Birbirlerini denetlemeleri
için iki *consul* seçilirdi. (2, 11, 37, 39, 73, 96)
- Coriolanus (Gaius Marcius Coriolanus): 493'de Corioli'yi
yenmiş, *patricii* sınıfına mensup olan ve *plebs* sınıfına
nefretiyle bilinen bir Romalı. (36, 42)
- Coruncanius (Tiberius Coruncanius): 280'de *consul*. (18,
39)
- Crassus (Caius Licinius Crassus): *Augur* seçimini düzenle-
yen *Lex Licinia*'yı teklif etmiştir, 145'te *tribunus*'tur. (96)
- Cumae: (37)
- Curius (Manius Curius Dentanus): 290, 275 ve 274'te
consul, 290'da Samnites ve Sabines kavimlerini, 274'te
Pyrrhus'u yendi, klasik Romalı dürüstlüğü'nün örnekle-
rinden biriydi. (18, 28, 39)

Ennius (Quintus Ennius): (MÖ 239-169) Roma'da Latin şiirinin babası sayılan Ennius, Yunan edebiyatı örneklerinin ışığında aynı zamanda Latin edebiyatının kurucuları arasında gösterilir. Ne yazık ki, Cicero'nun da sık sık kendisinden alıntı yaptığı eserleri, kısa fragmanlar dışında, günümüze ulaşmamıştır. (22, 64)

Fabricius (Caius Fabricius Luscinius): 282 ve 278'de *consul*. (18, 28)

Fannius (Gaius Fannius Strabo): Bkz. *Sunuş*. (5-6, 8-9, 15-17, 25, 32, 40, 50, 100)

Furius: Bkz. Philus (Lucius Furius Philus). (101)

Gallus (Gaius Sulpicius Gallus): 166'da *consul*, Yunan edebiyatıyla ilgilenmiş, hatip, yazar ve astronom. (9, 21, 101)

Gnatho: Terentius'un *Eunuchus* adlı eserinde bir karakter. (93-94)

Gracchus (Gaius Gracchus): Tiberius'un erkek kardeşi, 123 ve 122'de *tribunus*, toprak reformu başta olmak üzere birçok reforma girişmiştir. (41)

Gracchus (Tiberius Gracchus): Cornelia'nın oğlu, Yaşlı Scipio'nun torunu, 133'te *tribunus plebis* olmuş, Semp-ronius yasasıyla kamu topraklarını dağıtmak istemiş ve 133'te aristokratlar tarafından öldürülmüştür. (37, 39, 41, 101)

Hannibal: Hamilcar Barca'nın oğlu, Kartaca'nın kralı, 218'de ordusunu İtalya'ya sürmüş ve orada on beş yıl kalmıştır, 202'de Zama'da yenilmiştir. (28)

Hercules: (30, 37)

Ius civile: Tamlamayı birebir çevirirsek yerine göre “vatandaşlık hukuku”, yerine göreyse “vatandaş hukuku” anlamındadır, bağlam göz önünde tutulduğunda “ius civile proprium Romanorum”, yani “Romalılara özel vatandaş/ vatandaşlık hukuku” olarak da adlandırıldığı olmuştur. Bununla birlikte daha önce kullanılan *Ius*

Quiritium [Romalıların Hukuku] tamlaması da aynı anlamdadır. (6)

Laelius (Gaius Laelius): Bkz. *Sunuş.* (1-6, 8, 15-17, 26, 32-33)

Laenas (Publius Popilius Laenas): Rupilius'la birlikte 132'de *consul.* (37)

Latin: (12)

Lex Cassia [Cassius Yasası]: 137'de Lucius Cassius Longinus Ravilla tarafından teklif edilen bu yasayla halk meclislerindeki görüşmelerde gizli oy kullanılması öngörülüyordu. (41)

Lex Gabinia [Gabinus Yasası]: 139'da Aulus Gabinus tarafından teklif edilen bu yasayla halk meclislerindeki yüksek devlet memurlarının gizli oyla seçilmesi öngörülüyordu. (41)

Lucius: Bkz. Rupilius (Lucius Rupilius). (73)

Lycomedes: Bir Thessalia halkı olan Dolopların (Dolopes) kralı, kızı Deidameia, Neoptolemus'un annesidir. (75)

Maelius (Spurius Maelius): (Öl. 439) *Plebs* sınıfına mensup varlıklı bir Romalı. (28, 36)

Mancinus (L. Hostilius Mancinus): 137'de *consul.* (96)

Manilius (Manius Manilius Nepos): 149'da *consul.* (14)

Maximus (Quintus Fabius Maximus Aemilianus): 145'te *consul*, Genç Scipio'nun abisi. (69, 96)

Mummius (Spurius): Genç Scipio'nun yakın bir dostu. (69)

Nasica (P. Cornelius Scipio Nasica Serapio): 138'de *consul*, Tiberius Gracchus'u öldüren aristokrat çetenin önderlerinden biri. (41, 101)

Neoptolemus: Achilles ile Deidameia'nın oğlu, Hercules'in oklarıyla Troya kralı Priamus'u öldürdü ve Hector'un kahrını ödül olarak aldı. (75)

Nonae: *Augur*'ların geleneksel toplantılarının yapıldığı, mart, mayıs, temmuz ve ekim aylarının yedinci, diğer ayların beşinci gününe verilen ad. (7, 8)

Orestes: Agamemnon'un oğlu, Pylades'in dostu. (24)

- Pacuvius (Marcus Pacuvius): Romalı bir şair. (24)
- Papirius: Bkz. Carbo (Caius Papirius Carbo). (96)
- Paulus (L. Aemilius Paulus Macedonicus): 182 ve 168'de *consul*, 168'de Makedonya Kralı Perseus'u yendi, Genç Scipio'nun babası, Laelius'un dostu. (9, 21, 101)
- Pers: (42)
- Philus (Lucius Furius Philus): 136'da *consul*, kendini öğrenmeye adanmış bir Romalı, aynı zamanda Cicero'nun *De Re Publica*'sındaki konuşmacılardan biri. (14, 21, 69, 101)
- Pompeius (Quintus Pompeius): 141'de *consul*. Hispania'da Metellus'tan aldığı Numantia halkını zapt etmekte başarısız oldu, onlarla anlaşma yaptı, uzlaşma sağlayamadı. *Senatus* anlaşmanın yapılmasını kabul etti, ancak onu onurlandırmayı reddetti. (2, 77)
- Pontifex: Başrahip. (1) Bkz. Quintus Mucius (Scaevola, Pontifex Maximus).
- Pylades: Orestes'in bir dostu. (24)
- Pyrrhus: Epirus kralı. (28)
- Roma: (11-12, 41, 96)
- Rupilius (Lucius Rupilius): Publius'un kardeşi ve Scipio'nun dostu. (73)
- Rupilius (Publius Rupilius): Laenas'la birlikte 132'de *consul*. (37, 69, 73, 101)
- Rutilius (Publius Rutilius Rufus): Scipio'nun altında ordu *tribunus*'u, 105'te *consul*, haksız bir şekilde suçlanmıştır. (101)
- Scaevola (Quintus Mucius Scaevola, *Augur*): Bkz. *Sunuş*. (1, 3-5, 7-8, 14, 16, 25, 32, 37, 40, 50, 100)
- Scaevola (Quintus Mucius, Pontifex Maximus): 106'da *tribunus*, 96'da *consul*. 82'de öldürülmüştür. "Augur" olarak bilinen Scaevola'nın yeğenidir. (1)
- Scipio (Publius Cornelius Scipio Africanus Maior= Yaşlı): 236'da doğan Yaşlı Scipio 202'de büyük Zama Muharebesi'nde Kartacalı komutan Hannibal'i yenerek

İkinci Kartaca Savaşı'nı sonlandırmış, bu zafer üzerine 201'de Africanus unvanını almıştı. *Dostluk Üzerine*'de anlatılan Genç Scipio'nun dedesidir.

Scipio (Publius Cornelius Scipio Aemilianus Minor Africanus=Genç): Bkz. *Sunuş*. (3, 4, 5-7, 10-12, 14-15, 21, 25, 30, 33, 51, 59-60, 62, 69, 73, 77, 96, 101-103)

Senator: (12)

Senatus: (6, 12, 41)

Sulpicius (Publius Sulpicius): 88'de *tribunus plebis*, Marius ile Sulla arasındaki iç savaş sırasında öldürülmüştür. (2)

Tarquinius Superbus: Roma'nın son kralı. (28, 53)

Terentius (Publius Terentius Afer): (185-159) Latin edebiyatının en önemli komedi yazarlarından biri. (89, 93)

Thais: Terentius'un Eunuchus adlı eserinde bir karakter. (98)

Themistocles: (514-449) Atinalı devlet adamı, 480'deki Salamis Muharebesi'nde Persleri yenmiş, 471'de haksız bir şekilde sürgün edilmiştir.

Timon (Atinalı Timon): Peloponnesos Savaşı'nın yapıldığı dönemde yaşamış, insanlardan nefret etmesiyle tanınmıştır. (87)

Toga praetexta ve toga virilis: Romalılar 14-16 yaşına dek kenarlarına mor renginin işlendiği *toga praetexta* adında bir giysi giyer, bu yaştan sonra ise "erkeklik giysisi" anlamında işlemez *toga virilis*'i (veya *toga pura*) giyerdi. (*virilis* 1, *praetexta* 33)

Troya: (75)

Tribunus plebis: *Patricii* sınıfına karşı *plebs* (halk) sınıfının haklarını savunması için seçilen yönetici. (2, 41, 96)

Tubero (Quintus Tubero): Scipio'nun yeğeni, 133'te *tribunus plebis*. (37)

Verginius (Aulus Verginius Tricostus Caeliomontanus): 5. yüzyılda yaşamış olan bir Romalı komutan.

Yedi Bilge: (59)

Yunan: (17)

Yunanistan: (7, 13, 42, 45)